Kur'ân'da
Karakter Eğitimi

Musa Kâzım GÜLÇÜR

01.04.1962'de Adana'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Adana'da, lise eğitimini Konya'da tamamladı. 1985-86 güz döneminde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1988'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak girdi. 1994 yılında Rusya Federasyonu Dağıstan-Derbent'teki Uluslararası Doğu Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'ne geçti. Adı geçen üniversitede 1999 yılına kadar akademik görevlerinin yanı sıra Şarkiyat Fakültesi Dekanlığı ve Üniversite Rektör Yardımcılığı gibi idari kadrolarda da yer aldı. 1999'da İstanbul'daki Akademik Araştırmalar ve İnternet Vakfı'na Araştırmacı-Uzman olarak katıldı. Halen bu vakıftaki akademik çalışmaları devam etmektedir.

Yayınlanmış eserleri:
- Kur'ân'da Karakter Eğitimi (1994),
- Çocuğun Din Eğitimi (2001),
- Çocuk ve Ergende Karakter Eğitimi (2003),
- Bir Müslüman'ın Yol Haritası (Heyet–2005),
- İsimler Sözlüğü (2008),
- Kultura Povedeniya v İslame (2008),
- Islam in Practice Good Character A Comprehensive Guide to Manners and Morals in Islam (2008)

Yayınlanmış makaleler:
- Kur'ân'da Akıl, Kur'ân-ı Kerim Mucizesi,
- Okul Öncesi Çocuğun Dini Eğitiminde Allah Tasavvuru,
- Bediüzzamanda Hads (Sezgi) Kavramı,
- Dini ve Sosyo-Psikolojik Açıdan Haset,
- Hüsün ve Kubuh,
- Mehmet Âkif'te Dinî Duygu ve Düşünce,
- Riya, Oryantalistlerin İslam Araştırmaları

Yeni Ümit Dergisi Yayın Heyetinde de görevini sürdüren Gülçür'ün çeşitli tarihlerde Ulusal Radyo ve Televizyon programları, gazete ve dergilerde makale ve röportajları yayınlanmıştır.

Kur'ân'da Karakter Eğitimi

Musa Kâzım GÜLÇÜR

KUR'ÂN'DA KARAKTER EĞİTİMİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-975-6079-91-1

Yayın Numarası
81

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Temmuz 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İçindekiler

İkinci Bölüm
İNSANDAKİ TEMEL KARAKTERLERİ EĞİTMEK İÇİN KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILAN METOTLAR

**Ufuklarımızı
aydınlatanlara…**

TAKDİM

İnsanın insanî çizgide pervaz etmesi, bütün güzelliklerin "olmazsa olmaz" şartıdır. Bu çizgiye baş koymuş insanlar, mutluluklar yüklenip gelirler. Gayr-i insanî çizgide gayret tüketmek ise, iğrenç ve ifrit düşüncelerin varlık sebebi olur her zaman.

Son üç yüz yıldır, say ve gayretler bu ikinci çizgide tüketildi. İnsanlar, iğrenç ve ifrit düşüncelere kurban gitti. Eşref-i mahlûk olan insan kobay oldu bu gayr-i insanî yapılanmalara. İğfal edildi insan; bakışına, kalbine, ruhuna, vicdanına karalar çalındı. Bin bir kötülüğün otağı oldu ve bela kesildi varlık dünyasında...

O bütünüyle kirlenmiş ve tüketilmişti. Karalar içerisinde karakter bozgununu yaşıyordu. Bundan sonraki tavrı da kendisine gelip dayanmış bozgunu, kendisini çevreleyen her şeye sıçratmak olmuştu. Böylelikle o, ışığa düşman bir mahzende yol alıyordu artık.

Neticede, içerisinde insanîliğin katledildiği, güzelliklerin salya ve tükürüklere boğulduğu, sevginin çok uzaklara kovulduğu; kan, irin ve nefretin yükselen değer olup prim yaptığı; kavganın alkışlandığı, dostluğun mitolojileştiği dramlar yaşandı ve yaşanıyor.

İnsandan beklenen bu değildi; varoluş sebebi de daha güzel

şeylerdi. Fakat ilk önce o ihanete uğramış ve sonra ihanet etmeye başlamıştı. İnsana ihanet edenlerin eseridir bugünkü kirliliğe ve karalara bürünmüş insan tipi. İnkâr eksenli düşünceler içerisinde insanı yoğuran felsefi ekollerdir bugünkü dramların mümessilleri...

Zira insan karihasından doğmuş diğer sistemler, insanın yakasını bırakmayan acz, fakr ve nakstan kurtulamazlar. Sahiplerinin karalığını ve kirliliğini taşırlar üzerinde. Zamana yenilmektir onları bekleyen. Mevsimleri aşamazlar; bir tümsekte takılıp kalmaktır onların sonu. İnsanın özüne seslenmemek veya özünü seslendirmemektir en büyük handikapları.

Bunlar sebebiyle cehennemi görmeden dünyası cehennem olmuştur insanın. İçinde rahat edeceği ve kabulleneceği bir dünya değildir bu ve Allah da razı değil buna.

O halde bu aşılmalı. Peki, nasıl aşılacak?

Ortada bir gerçek var ki, o da şu: Mevcut durumu şekillendiren insan tipiyle, içinde bin bir güzelliğin gökkuşağılaşıp insanın yoluna çiçek serpen bir dünyanın kurulamayacağı. İnsanın insanîleştiği ve bütün tonlarıyla özündeki gerçeği seslendirdiği bir vetire başlatılmalı vaktin bağrında. İnsanın özüne ve Allah'a dönüş hareketi olmalı bu. Tarihi yanılgıların kirliliğini atmalı üzerinden insan. Tevbenin berraklığını taşımalı üzerine. Bakışı, vicdanı, aklı ve adımlarını tevbeyle yıkamalı. Secdeye koymalı başını ve içindeki kir tortularını gözyaşlarıyla dışarı atmalı. Kendi ovasına içindeki dağları aşarak varmalı. Yeniden hürriyete uzanmalı elleri; ubudiyet toprağında kök salan fidan olmalı ve sonra meyveye durmalı.

Bütün varlık âlemi bu insanı bekliyor; yâd ellerde tükenmiş insanın kendi toprağına ve varoluş ideasına el uzatmasını istiyor. Dillerdeki dua, yüreklerdeki umut, dizlerdeki fer ve dimağlardaki umuttur bu. İnsanlığın şarkısı, varlığın türküsüdür Allah'a

kul olma şuuru içerisinde hayat dantelâsını örmeyi sevda bilmiş insan.

Bu insanın gelişiyle, bahar da gelecek. Zaman bahar kuşanacak ve çiçekler açacak yeni günlerin sabahında. Horozlar bir başka ötecek, güneşler bir başka doğacak. Pencere ve kapılar yeni bir dünyaya açılacak, sokak taşları bir başka huzur duyacak; yeni insanın ağırlığını üzerinde hissedince. Sulara doyum olmayacak.. Kuru ekmeğin tadı başkalaşacak.. Sedir sohbetlerinde umutlar devşirilecek.. Dostluklar kemer kuşanacak.. Meralar bereketlenecek ve koyunların melemesinde yeni iklimden izler taşınacak. Çocuklar dünü dinleyecek, bugünü yüklenecek ve yarınlara uzanacaklar. Bugünler yarınları devşirecek; yarınlar meyve olacak bugünün dallarında.

İnsan, bütünüyle Kur'ân'a açılınca ve her şeyiyle ona teslim olunca olacak bütün bunlar. Kur'ân-ı Kerîm'in sayfaları arasında özüne dönünce yitirdiklerine kavuşacak. O, tarihin mahzeninde küf bağlamış ve yaşama şanslarını kaybetmiş seslere sırt dönüp kulak kapatmak suretiyle ve Kur'ân-ı Kerîm'in çağrısını bütün tonlarıyla içinde seslendirmekle yeniden dirilecek. İnsan, Kur'ân'-ın membaından beslenince kendisi olacak ve kendisi olunca da her şey aslına dönecek. İnsanın handikapıdır kendisi olmayıp başkalaşmak. Kur'ân-ı Kerîm'in ışığında, bu engel aşılacak.

İşte, "Kur'ân-ı Kerîm'de Karakter Eğitimi", insanın yoluna Kur'ân-ı Kerîm'den ışıklar serpen bir kitap. İnsanın temel karakterleri ve eğitimi mevzuu Kur'ânî ölçüler perspektifinde ele alınmış. Siz bu kitapta, Kur'ân-ı Kerîm'in insan gerçeğine bakışını göreceksiniz. Kendinizi bulacaksınız diğer bir ifadeyle.

Kitap, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'de insanı doğrudan doğruya niteleyen âyet-i kerîmeler ele alınarak Kur'ân-ı Kerîm'in

insana mücerred bakış açısı incelenmiş ve tanıtılmıştır. Ancak bununla yetinilmemiş, Kur'ân-ı Kerîm'in insandaki menfî karakter yapısını nasıl düzeltmeye çalıştığı da misaller verilerek izah edilmiştir.

İkinci bölümde ise, Kur'ân-ı Kerîm'in insanı eğitmede kullandığı metotlar etraflıca ortaya konmaya çalışılmıştır.

İstifade edilmesi temennisiyle...

Işık Akademi Yayınları

ÖNSÖZ

"Kur'ân" kelimesi, bilindiği gibi lügatte "okuma" kelimesi ile eş anlamlıdır. Ama daha sonraları Hz. Muhammed'e(sallallahu aleyhi ve sellem) indirilen i'cazlı kitaba has bir alem olmuştur. "Kur'ân" kelimesini "okuma" kelimesinden daha başka kelimelere, mesela; "toplama, yakın olma, işaret vb." kelimelere bağlamaya çalışanların delilleri oldukça zayıf ve tekellüflüdür.

Kur'ân bir hidayet ve irşad kitabıdır. Dolayısıyla bu konulardan bahseder. Diğer bütün ilimler ise Kur'ân'la, ya hidayet veya irşad veyahut da Kur'ânî noktadan ilgilidir. Ancak matematik, fizik, kimya, astronomi, ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi kevnî ilimlere gelince bunlar Kur'ân ilimlerinden sayılmazlar. Çünkü Kur'ân, mesela matematiği ve onun kanunlarını açıklamak için inmemiştir. Aynı şekilde matematik ilmi de Kur'ân âyetlerinin açıklanması, yorumlanması vazifesini üstlenmemiştir. Diğer ilimler için de söz konusu durum aynıdır. Bununla beraber Kur'ân, kâinattan istifade edip faydalanmamızı tavsiye eder. Dolayısıyla, insan karakteri ve onun terbiyesine dair yazılmış kitaplar diyebiliriz ki terbiye konusunda Kur'ân kadar başarılı olamamışlar, insan psikolojisini derinden anladığını zannedenler de Kur'ân kadar insan karakter ve ruh yapısını bilememişlerdir. Çünkü Kur'ân, bizzat insan da dâhil bütün mevcudatın yaratıcısı

ve mevcudatı en iyi bilen tarafından vazedilmiş bir kitaptır. Mülk sûresinin 14. âyet-i kerîmesi, bu iddiamıza çok açık bir delildir: "Allah yarattığını bilmez mi? O, bilgisi her şeyin içine geçen, her şeyi haber alandır". Âyet-i kerîmede de ifade edildiği gibi Allah, insanları hem madde hem de manaları itibariyle en iyi şekilde bilir. Bilen kişi yani Allah ise, insanı doğruya varacak şekilde, şayet ruh ve karakter yapısında yanlışlıklar, inhiraflar meydana geliyorsa düzeltme, yani eğitme ve istenilen şekli alma yolunda ona birtakım reçeteler sunacaktır.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'in insan karakterini eğitme konusu bu araştırmamızda üzerinde en çok durulan husus olacaktır. Çünkü Kur'ân bize göre insanları tamamen tabiî, fıtrî şartlar altında ve bugünün psikoloji ilminin ulaşabilmiş olduğu pedagojik esaslar dâhilinde eğitmiştir ve eğitmektedir diyebiliriz.

Kitabımız bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, "Eğitim" ve "Karakter" konuları üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

I. Bölümde Kur'ân-ı Kerîm'de insanı direkt bir şekilde niteleyen âyet-i kerîmeler ele alınarak Kur'ân-ı Kerîm'in insana mücerret bakış açısı incelenmiş ve tanıtılmıştır. Ancak bununla yetinilmemiş, Kur'ân-ı Kerîm'in insandaki menfî karakter yapısını nasıl düzeltmeye çalıştığı da misaller verilerek izah edilmiştir.

II. Bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm'in insanı eğitmede kullandığı metotlar etraflıca ortaya konmaya çalışılmıştır.

Söz konusu tezin hazırlanmasında en çok emeği geçen Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Abdullah ÖZBEK'e, ayrıca, eserin dizgi ve tashihi konusunda yakın alakalarını gördüğüm Teknik Servis'in değerli elemanlarına ve özellikle Sayın Fehmi Çalışkan'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Musa Kazım GÜLÇÜR

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde.
Ans.	: Ansiklopedi.
b.	: ibn (Oğul)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt.
çev.	: Çeviren
md.	: Madde / si.
s.	: Sahife.
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden.
trc.	: Terceme eden.
trz.	: Tarihsiz.
Yay.	: Yayını/ları.

Not:

* Sure isimlerinden sonraki ilk rakam sure numarasını, daha sonraki rakamlar ise âyet-i kerîme numaralarını belirtir.

* Hadis kaynaklarını belirtmede "*el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*"deki usul esas alınmıştır.

GİRİŞ

EĞİTİM VE KARAKTER EĞİTİMİ

1. Eğitimin Tarifi

Cemiyetlerin tekâmülü ile beraber insanlık, maddî ve manevî bilimler alanında hem sayı hem de keyfiyet açısından büyük bir genişleme ile karşı karşıya kalmıştır.

İçinde bulunduğumuz çağda ise "eğitim" problemi kendisinin eksikliğini azamî ölçüde hissettirdiğinden, günümüz bilim dünyası da bu hususa ehemmiyet atfetmek durumunda kalmıştır. Bu nedenle belli sistemler ve kuramlar halinde devamlı gelişen eğitim fenomeni bugün için kendi ilkelerinden faydalanacak olgunluğa ermiştir kanaatindeyiz.

Bilindiği gibi eğitim faaliyetlerinde insan daima merkez plandadır. Vakıa insanoğlu artık hayvanları dahi eğitmektedir ama bu husus eğitimde insan merkeziyetçiliğini menfi bir tarzda etkileyebilecek bir olay değildir. Çünkü insan, doğuştan ne bedenî ne de manevî güçlerini en iyi şekilde kullanabilecek bir kapasitededir. Dolayısıyla insana yönelik terbiyevî faaliyetler onun bu eksik yönünü tamamlamaktadır.

"İnsan, hazır olmayan ham kabiliyetlerle dünyaya geldiği için, hayatının sonuna kadar bir öğrenci, bir çırak olarak kalıyor. Bunun için insanın eğitime, eğitilmeye ihtiyacı vardır."[1]

İnsan ancak eğitim sayesinde insan olabilir; insan, eğitimin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir.[2]

İnsan, kendi kabiliyetlerini kendi kendine geliştirme yeteneğine sahip değildir. Onların gelişmesi için eğitime muhtaçtır. Çünkü kabiliyetler öğrenimle gelişir. İnsan bu yönü ile başkalarına her zaman için muhtaçtır. İşte eğitim bu ihtiyaçta temelini kurar. "O, öğrenmesinde daima bir çırak olarak kalır. Bunun için insan, hayatının sonuna kadar öğrenmek, kendisinin ve başkalarının tecrübelerini toplamak, onları değerlendirmek, onlardan faydalanmak zorunda olan bir varlıktır."[3]

İnsan, hedef seçiminde, ne gibi bir tutum ve davranış sergilemesi gerektiği vb. gibi amaçların en iyi ve en güzel şekilde tespitinde eğitimin destek ve yardımına muhtaçtır. "İnsanın, varması gereken gayeye ulaşabilmesi için, önce bu gayenin idesini aramalı, sonra da kendi eğitiminin bir kavramını meydana getirmelidir; çünkü her ikisi de henüz ona verilmemiştir. Gerçi insanlıkta birçok çekirdekler vardır... Bizim vazifemiz ise insanın varması gereken gayeye ulaşması için, insandaki tabiî kabiliyetleri geliştirmek olmalıdır.[4]

İnsandaki kabiliyetlerin hep birlikte gelişebilmesi için eğitime ihtiyaç vardır. Ancak "eğitim, herhangi bir karakter isti-

---

1 Muhammed Abdu'l-Azim ez-Zerkani, *Menahilü'l-İrfan fi Ulimi'l-Kur'ân*, I-II, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, C. I, s. 7,; Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefi Antropoloji*, s. 42, İst.-1971.

2 Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

3 Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

4 Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

dadında, istediğini yapan bir faaliyet değildir. Terbiye,[5] ancak doğuştan olan kabiliyetlerin tekâmülüne ve gelişimine tesir yapabilir. Terbiye ilmi, bu tesirlerin prensiplerini ve kaidelerini tespit etmekle mükelleftir. Bu tesir sayesinde, istidatların veya istidat gruplarının intizamlı bir birlik halinde çalışması sağlanır. Yani istidatları aynı şartlar altında her vakit önceden tayin edilebilen bir istikamette faaliyete geçer, lakin bu tesirin ruhî fonksiyonlarda gittikçe çoğalan başarılı bir ahenge ulaşması doğrudan doğruya karakter istidadına ve bunun gruplaşma şekline bağlıdır. Terbiyenin yapabileceği şey, bilhassa çocuğun çevresini düzeltmektir. Bu sayede yavaş yavaş serpilen ve gelişen istidatlar, arzu edilen birlik ve ahenk için müsait şartları kazanmış olur."[6]

Eğitim, süreç bakımından da tanımlanır. Zira eğitim bir anda gerçekleşemez. İnsan tabiatı buna müsait değildir. Öyle ise eğitim, insan açısından bakıp tamamlanınca; "bir şeyi kademe kademe, tedric ile kemaline eriştirmektir."[7]

Eğitimin tarifi için insan daima merkeze alınmalıdır. Mamafih burada yeri gelmişken "İslâmî eğitim" kavramı üzerinde de biraz durmamız gerektiği kanaatindeyiz.

İslâmî literatürde "eğitim" kelimesi, daha önce de bir vesile ile işaret ettiğimiz gibi çoğunlukla "terbiye" kelimesi ile karşılanmaktadır. Terbiye ile eğitim kavramları sahip oldukları anlam açısından birbirlerine çok benzemekle beraber, eğitimin belli bir metoda bağlı olması onu terbiyeden ayırmaktadır.

"Terbiye" kelimesi Arapça "rabâ-yerbû" kökünden olup şu

---

5 Kitabımızın bundan sonraki kısımlarında gerek "terbiye" ve gerekse de "eğitim" kelimelerini ayırım yapmadan eş anlamlı kelimeler olarak kullanacağız.

6 Kerschensteiner, G., *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, s. 17, (Terc. H. Fikret Kanad).

7 Yazır, *Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/64.

manalara delalet eder: "Bir şeyin ıslahı ve bunun devamını temin etmek, bir şeye sarılma ve ona devam etmek, bir şeye eklemek."[8] Elmalılı Hamdi Yazır da "Rab" kelimesinin "terbiye" manasına geldiğini belirtiyor.[9]

İslâmî eğitim, insanın hayatında takip edeceği yolu, nazarî olarak çizip hayata uygulamak, nasıl hareket edileceğini göstermektir. Bu manada "Rab", yaratanın yarattığına doğru yolu göstermesi (irşad, ihda) demektir: "*Firavun şöyle dedi: O halde sizin Rabbiniz kimdir, ey Musa? Musa: Bizim Rabbimiz, her şeye suret ve şeklini veren, sonra da yolu gösterendir, dedi.*" (Tâhâ, 20/49-50)

"Eğitim" kelimesi üzerindeki bu genel mülahazalardan sonra şimdi de "karakter eğitimi" ve dolayısıyla "karakter" kelimesi ile bunların Türkçemizdeki karşılıklarının bir değerlendirmesini yapmak istiyoruz.

2. "Karakter" Kelimesi

Kitabımızda devamlı olarak "karakter" kelimesini kullanmamızın sebebi, bu kelimenin dilimizde yerleşmiş bir kavram olmasından dolayıdır. Bu kelimeyi karşılayabilecek diğer kelimeler daha az sıklıkla kullanılmaktadır. "Karakter" kelimesi Fransızca asıllı olup lügatlerde: Bir bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri belirleyen sürekli, duygusal niteliklerin tümüne verilen addır.[10] Bu kelime dilimizde genelde "tabiat" kelimesi ile karşılanmaktadır. "Tabiat" kelimesi ise: "Bir varlığı, bir şeyi belirleyen özelliklerin tümü",[11] "Bir şeyin

8 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*.
9 Yazır, *Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/64.
10 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., "Karakter" md.
11 Meydan Lorusse, *Büyük Lügat ve Ans.*, "Tabiat" md.

ulaştığı ve kapandığı son nokta,[12] "Bir kimsenin temel kişiliğini oluşturan özellikler, eğilimler bütünü, huy, karakter"[13] şekillerinde açıklanmaktadır.

Ayrıca görüldüğü üzere "karakter" kelimesi "seciye" ve "huy" gibi kelimelerle de karşılanmaktadır. "Seciye" kelimesi "tabiat, huy, yaratılış anlamlarına gelip Fransızca "caractere" kelimesi karşılığıdır."[14] "Huy" kelimesi ise "farsça asıllı olup; yaratılıştan gelen özellik, tabiat, mizaç; sürekli yenilendiği için vazgeçilemez bir durum almış alışkanlık"[15] anlamlarına gelmektedir. Bu son tarifimizde bu defa da "tabiat" kelimesi "mizaç"la özdeşleştirilmektedir. "Mizaç" kelimesi ise Arapça kökenli bir kelime olup "manevî niteliklerin, eğilimlerin tümü"[16] anlamına gelmektedir. Bu kelimenin anlamını Arapça bir sözlükten vermememizin sebebi, kelimenin yapı itibariyle Arap dilinde Türkçemizdeki gibi bir mana almamış bulunmasından dolayıdır.

Türk Dil Kurumu'nun yayınlamış olduğu Türkçe Sözlük'te "seciye" kelimesi karşılığında "karakter" kelimesi verilmekte ve "karakter" kelimesine ait olan açıklamada da; bu kelimenin Yunanca asıllı olduğu ve "bir şeyi benzerlerinden ayırt etmeye yarayan temel özellik, seciye"[17] anlamına geldiği belirtilmektedir.

Bütün bu lügavî izahlardan şunu anlıyoruz ki, Kur'ân-ı Kerîm'de insanı niteleyici temel özelliklerin "karakter" kelimesi ile karşılanması hiç de yanlış olmamaktadır. Ancak burada

12 İbn Faris, *Mekayisu'l-Luga*, "Tabiat" md.
13 Meydan Lorusse, *Büyük Lügat ve Ans.*, "Tabiat" md.
14 Özen, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, "Seciye" md.
15 *Larousse*, "Huy" md.
16 *Larousse* "Mizaç" md.
17 *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Yay., "Seciye" md.

"karakter" kelimesi üzerindeki mütalaalarımız henüz sona ermiş değildir. Bundan sonraki kısımlarda da "karakter" kelimesinin biraz da ıstılahî denilebilecek anlamlarına ve bu arada "karakter-şahsiyet" terimlerinin birbirleri ile olan yakınlığı-uzaklığı konularına dikkat çekmek istiyoruz.

Grolier Universal Ansiklopedisi'nde "karakter" kavramı hakkında şu mütalaalara rastlıyoruz: "Karakter, şahsın ahlâkî prensiplere bağlılığının meydana getirdiği bir tezahürdür. "Şu kimse iyi karaktere sahiptir" cümlesi onun doğru ve düzenli bir kişi olduğunu belirtir. Yine "iyi karakter" cümlesi, çoğu zaman sebat, azim ve kararlılığı belirtmede kullanılır. Psikologlar, karakterin, kişiliği belirleyen merkezî bir görüş açısı mı yoksa bir şahsın ortaya koyduğu belli birtakım çok özel huylar mı olduğu konusunda ayrılık içerisindedirler. Genel kullanım ve deneyim, birinci görüşe ağırlık kazandırmaktadır."[18]

Buradan da anlaşılabileceği üzere karakter hem iyi hem de kötü eğilimli olabilmektedir. Ancak umumî kullanımda daima karakterin olumlu yönü kastedilmektedir. Kerschensteiner'e göre de karakter, "ruhta iyice yerleşen prensipler vasıtasıyla her irade fiilinin kesin ve muayyen olması üzerine ruhun istikrar kazanmış halidir."[19] Bu istikrar daha önce işaret ettiğimiz müspet ya da menfî yönde olabilir. Şayet karakter menfî tarzda istikrar kazanmışsa bu, o kişinin olumsuz ve gayr-ı ahlâkî şahsiyetini ortaya koyar ki bu duruma Türkçemizde galat-ı meşhur nevinden "karaktersiz şahsiyet" denir. Hâlbuki bu şahıs karaktersizlik sıfatından öte "kötü karakter" sergilemektedir. Ancak ruhun istikrar kazanmış olduğu "prensipler, zamanın ve cemaatın ahlâk prensipleriyle uygunluk teşkil ederse işte o zaman karakter,

[18] *Grolier Universal Encyclopedia*, "Character" md., New York-1971.
[19] Kerschensteiner, s. 15.

ahlâklılık vasfını taşır ki bu, aynı zamanda kıymet ifade eden bir kavram olur."[20]

Bu izahlardan hareketle, ahlâkî karakter kavramında çevreye karşı hususî bir vaziyet alma vardır denilebilir. Çünkü ferdin karakter yapısı "kendi içinde ahenkli, vahdetli, tek bir istikamete yöneltilmiş bir hayat şeklidir."[21]

Ancak "psikolojik araştırmalar, insanların bazı durumlarda dürüst olurlarken daha başka birtakım özel durumlarda ise dürüst olmayabildikleri fikrini ileri sürmektedirler. Mesela, bir şahıs, çevresi ve arkadaşları ile dürüst olurken vergi konusunda dürüst olmayabilmektedir."[22] Buna göre, böyle bir şahsın karakteri de kendisinde zıtlıkları barındırabilen bir karakter yapısıdır diyebiliriz. Gerçi misalimizdeki vergi konusunda dürüst olmayan şahıs bu hali ile bir tutum-davranış sergilemektedir. Ama bizler, bir insanın davranışlarına veya tutumuna bakarak onun karakteri ya da ruhî kıymeti hakkında bir değerlendirme veya hükümde bulunabilir miyiz?

Yine Kerschensteiner'e göre, "bir dinamo makinesinin dönmesi / hareketi elektrik cereyanının bir unsuru sayılmadığı gibi, hareketler de ruhî durumun, daha doğrusu ruhun kıymet şeklinin bir unsuru sayılmaz."[23] Çünkü "hareketler bazen gerçek ruhî durumun hakiki hüviyetini, mahiyetini gösteremeyebilir. Öyle terbiye metotları vardır ki pek erken başladığı, devamlı ve müstakar olarak tatbik edildiği takdirde bazı insanlarda, bilhassa irade bakımından istidadı zayıf olanlarda birtakım alışkanlıklar meydana getirebilir."[24]

---

20 *A.g.e.*, s. 15.
21 *A.g.e.*, s. 28.
22 Grolier, a.g.m.
23 Kerschensteiner, s. 16.
24 Kerschensteiner, s. 16.

3. Karakter Değişmez midir?

Karakter değişmez midir; karakterin şekillenmesinde veya değişimlerinde bir hürlük ve dolayısıyla bir sorumluluk payımız var mıdır?

Deneyler, insandaki doğuştan karakteri az veya çok ama sürekli olarak gizleyen ve iten sonradan edinilmiş bir karakterin ortaya çıktığını göstermektedir. Ama bu sonradan edinilmiş karakterin devamlı etkisiyle doğuştan gelen karakter tamamen ortadan kalkabilir mi? Kalkması az rastlanabilir olmakla beraber tamamen imkânsız bir durum da değildir.

Normal bir kimsenin, kendi karakterini yeterince enerjik bir irade çabasıyla değiştirme gücüne gelince, bu durum varlığı inkâr edilmeyen bir gerçektir. Bunun içindir ki, psikolojik ve manevî hayatı durmadan değişir, gelişir ve hatta sonsuz bir şekilde ilerleyebilir.[25]

Ayrıca muayyen bir ölçüde muhitin ve yaşama şartlarının değişmesini, fertteki statü değişikliklerinin vb. durumlarının da karakter üzerinde doğrudan doğruya ve en tesirli neticeler meydana getirebileceğini önemle belirtmek lazımdır.[26]

Memur olarak yaşam sürdürmekte iken amir konumuna yükselen, fakir iken zenginliğe kavuşan veya bunların aksine amir iken memur, zengin iken fakir duruma düşen kişilerdeki davranış / tutum değişiklikleri, hep muhitin ve yaşama şartlarının insan karakteri üzerinde müspet ya da menfi olarak yapmış olduğu değişikliklerin birer tezahüründen ibarettir.

---

25 Larousse, a.g.m.

26 Palmade, Guy, *Karakter Bilgisi*, (Çev. Afif Ergunalp), Anıl Yay., İst.

4. "Karakter ve Şahsiyet" Kelimelerinin Mukayesesi

Aslında farklı anlamlar ifade eden "karakter" ve "şahsiyet" kavramları Türkçemizde eşanlamlı kelimeler gibi kullanılmaktadır. Hâlbuki bu iki kavram birbirinden ayrıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi umumî manada karakter, insanın çevresine karşı değişmeyen bir tavır almasıdır* Bu çevreye karşı vaziyet alma hem müspet ve hem de menfi manada olabilir. Şahsiyette ise nevi şahsına mahsus bir hal vardır. Şahsiyet, yüksek ve manevî kıymetlerden ayrı düşünülemez.[27]

Bu iki kavramdan her biri, şahsın manevî hüviyetinden emniyet ve itimat ister. Mesela karakterin itimat ve güveni hareketlerin muayyen düsturlara bağlı bulunmasıyla ve şahsiyetin emniyet ve itimadı da düşünce, duygu ve hareket tarzlarıyla belli olur. Şahsiyet kavramında insanın bütün varlığı, bütün mahiyeti akla geldiği halde, karakter kelimesinde bütün varlık akla gelmez. Zira şahsiyette duygu, düşünce ve hareket tarzları topyekûn göz önünde bulundurulur. Karakterde ise daha ziyade yalnız iradeyi harekete getiren düsturlar akla gelir. Bu kavramların ayrılığını iki örnekle daha belirgin hale getirmek istiyoruz.

Mesela, işlerinde hayli dağınık olan bir adam, davranış prensiplerine göstermiş olduğu itina ve titizlik sebebiyle pekâlâ karakterli bir kimse olabilir. Böyle bir adamın biricik kusuru, işlerinde dağınık olmasıdır. Bu adam bütün işlerinde emniyetli ve itimatlı davranıyorsa bu kişiye kötü karakterli denemez. Ama bu dağınıklık hali şahsiyet için zıt bir durumdur. Kendine topyekun bir renk ve şekil vermek isteyen şahsiyet dağınıklığa mezun olmadığını bilir.

---

27 Kerschensteiner, s. 28.

Yine; ukala, bilgiç, haris, kısaca küçük yaratılışlı olan bir insan bu olumsuz sıfatlarına rağmen karakterli olabilir. Böyle bir insan bütün ukalalığına ve bilgiçliğine rağmen düsturlara yani prensiplere göre hareketlerinde tutarlı olabilir. Fakat böyle bir insana hiçbir zaman şahsiyetli diyemeyiz. Çünkü şahsiyet kavramında küçüklük alameti yoktur. Şahsiyet, kendi hareketlerinin metotlarını, yollarını ve vasıtalarını takdir etmekte serbesttir ve canlıdır. Hayatta küçüklükle uğraşan şahıslar vardır; fakat şahsiyetler küçüklüklerle uğraşmaktan hoşlanmazlar.[28]

5. Karakter Eğitimi

"Karakter eğitimi" kelime anlamı olarak, "bireylerde belli bir ahlâk anlayış ve ölçüsüne göre birtakım özellikler geliştirme amacını güden eğitim"[29] anlamına gelmektedir.

Bilindiği gibi Cenâb-ı Hak, insanı emir, nehiy ve cezaları kaldırabilecek bir kapasitede yaratmıştır. Aynı zamanda insanda, kendisine muvafık gelen şeyler karşısında sevinme vb. kendisine zıt gelen durumlar karşısında da öfke vb. duygular koymuş, daha sonra da akıl vasıtasıyla, nefsin davet etmiş olduğu şeylere karşı cehd ve gayret göstermelerini emretmiştir.[30] İnsanın göstereceği cehd ve gayret nispetinde de onun karakter eğitimi büyük ölçüde gerçekleşmiş olacaktır. Çünkü karakter terbiyesinde emrin büyük bir önemi vardır. Bir emre, korkudan itaat edildiği gibi saygıdan, sevgiden dolayı da itaat edilir. Kur'ân-ı Kerîm, karakter eğitiminde her iki unsuru da kullanmıştır ki biz bu tür âyet-i kerimelere tergîb

---

28 Kerschensteiner, s. 28-29.

29 Oğuzkan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, T.D.K. Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankar-1981.

30 el-Muhasibi, Ebû Abdillah el-Haris, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'ân*, s. 17, Daru'l-Kütübi'l-İlmi-Beyrut.

ve terhib âyetleri diyoruz. Bu husus da ileride tafsilatlı olarak izah edilecektir.

Herhalde emir, karakter eğitiminde ihmal edilemeyecek bir kuvvettir. Zira güçlü bir otoritenin sıkı ve kesin emirleri kadar iradeyi istemeyerek gündelik hareketlerimiz üzerine çevirecek müsait bir kuvvet daha yoktur.[31] Ancak, karakter eğitiminde bilhassa şuna dikkat edilmelidir: Her karakter istidadına herhangi bir ahlâkî idenin her emrini, her vecibesini değil, belki karakter istidadına uygun gelenini telkin edebiliriz.[32] İşte Kur'ân-ı Kerîm "*Hayır işleyin.*" (Hac, 22/77) "*Güzel amel ve hareketlerde bulunun.*" (Müminun, 23/51) vb. genel ifadeler kullanarak fertlerin temâyül ve istidatlarını ön plana çıkarmayı yani diğer bir manada onların karakterlerine uygun gelen iyi şeyleri yapmalarını tavsiye ederek onları bir nevi karakter eğitim sürecine girdirmiştir. Çünkü bir ferdin "*temayül ve istidadı dinî işlerde aktif hizmet görmekle, bir diğerininki ilmî hakikatlere, bir üçüncüsü yalnız estetik hakikatlere hizmet etmekle tatmin edilebilir.*"[33]

Herkes bilir ki estetik ifade etmesi açısından hat sanatının ve büyük hat dâhilerinin ortaya çıkmasını sağlayan bazı âmiller olmuştur. Onların bu bediî sanatı doruk noktasında ortaya koymalarına sevk eden en temel âmil ise hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'in Kalem sûresinin birinci âyet-i kerimesi olan "*Kalemin ve (kalem tutanların) yazdıklarına and olsun.*" (Kalem, 68/1) âyet-i kerîmesidir. Yine dinî işlerde aktif hizmet görmek isteyen kişilerin bu noktadaki yegâne saikları Kur'ân-ı Kerîm'deki emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker "iyiliği emredip kötülükten

---

31 Kerschensteiner, s. 98.
32 Kerschensteiner, s. 94.
33 Kerschensteiner, s. 94.

alıkoymak"la ilgili âyet-i kerîme-i kerîmeler[34] olmuştur denilebilir.

Öyleyse Kur'ân-ı Kerîm birtakım sınırlamalar dışında, genel ifadelere de yer vermek sûretiyle herhangi bir ahlâki yargının her yükümünü değil, belki kişinin karakter istidadına uygun geleni almasını hedeflemiştir diyebiliriz.

Bu bölümde daha çok "karakter", "eğitim" ve "karakter eğitimi" terimleri üzerinde durduk. İkinci bölümde ise "Kur'ân-ı Kerîm'de insanın temel karakterleri" konusunu incelemeye çalışacağız.

---

34 Bkz. Âli İmran, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 112.

Birinci Bölüm

KUR'ÂN'DA İNSANIN TEMEL KARAKTERLERİ

KUR'ÂN'DA İNSANIN TEMEL KARAKTERLERİ

A- KUR'ÂN-I KERÎM'İN İNSANA BAKIŞ AÇISI

Genel olarak Kur'ân insanın doğuştan iyi olduğunu kabul eder. Bozulma sonradandır. "*Biz, insanı gerçekten en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına gönderdik.*" (Tin, 95/4)

İnsanın psikolojik yapısında bulunan temel taşlar onun yaratılış maddelerinden oluşmuştur. "İnsan ve canlıların aslı bu dünya toprağıdır. Toprakta mevcut olan belli başlı elementler insanın organik yapısında da bulunmaktadır. Hatta bütün canlıların bileşiminde bu elementlere rastlamak mümkündür."

Bilindiği üzere insanın yaratılış maddeleri Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli bölümlerde, çeşitli safhalarıyla açıklanmıştır. Bu safhalar sırasıyla şöyledir.

a) Türab (toprak). "*Allah, Âdem'i topraktan yarattı.*" (Ali İmran, 3/59)

b) Tin (çamur). "*O Allah'tır ki sizi çamurdan yaratmıştır.*" (Enam, 6/2)

c) Tin-i Lâzib (yapışkan çamur). "Biz onları yapışkan bir çamurdan yaratmışızdır." (Saffat, 37/11)

d) Salsal (kuru çamur). "And olsun biz insanı kuru bir çamurdan yarattık." (Hicr, 15/26)

e) Hame-i mesnun (cıvık balçık). "*Biz insanı şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık.*" (Hicr, 15/26)

Bu âyetlerde insana ait yaratılış elementleri diyebileceğimiz maddeler ilk yaratılışta vardır. İnsanın kan pıhtısından yaratılması, embriyodan meydana gelmesi vs. ise ilk insan Âdem ve ondan meydana gelen nesiller içindir. Benim değinmek istediğim nokta insanın nesli ile ilgili olan kısım değil de ilk yaratılışla ilgili olan yaratılış materyalleridir. Çünkü Cenâb-ı Hak "*sonra onun (Âdem'in) neslini bir özden, hakir bir sudan kıldı.*" (Secde, 32/8) buyurmaktadır.

Kanaatimize göre insanın karakter yapısının aslı onun yaratılışından kaynaklanmaktadır. Mesela, insanın yaratılış maddelerinden biri olan toprak, onun cehaletine işaret etmektedir. Çünkü toprak hep basit bir madde olarak algılanır. Çamur ise onun cimriliğine delalet eder. Çünkü çamurda tutuculuk, yapışkanlık özelliği vardır. Pinti, cimri insan kendisine gelen malı mülkü tutup dağıtmamak, infak etmemekle çamurdan yaratılmış olma özelliğini yansıtıyor gibidir. Tin-i lâzib (yapışkan çamur) ise, insanın mün'imi yani nimet vereni görmeme ve kendisinden beklenen ibadet vazifesini yerine getirmemekle sanki yerine çakılı kalmasını anlatmaktadır. İnsanın yaratılışındaki salsal (kuru çamur) ise onun zulüm sıfatına delalet etmektedir. Çünkü zâlim insan yaptığı zulümle sertlik ve kabalığı yansıtır ki bunlar kuru çamurun da özelliklerindendir aynı zamanda. Hame-i mesnun yani cıvık balçığa gelince. Bu ise insan tabiatındaki ani değişimlerin ve kararsızlıkların simgesidir adeta. Kendisine nimet verildiğinde böbürlenen, rahmet çekilip alındığında da ümitsiz bir hal sergileyen insanoğlu cıvık balçığın şekilsizliğini andırır. Gerçi bütün bu sıfatlar için insanın yaratılış maddeleri ile yapmış olduğumuz eşleştirmeler belki objektif değil-

dir ama bunları tamamen gerçeklikten uzak olarak görmemek, gerçekliğini veya ilmiliğini tartışmak gerekir.

Şimdi de bu temelden hareketle insanın karakter yapısına esas teşkil eden noktaları Kur'ân açısından ele alıp tahlil etmeye çalışacağız.

1. Bozgunculuk

İnsan fıtrî bir şekilde çalışma azmi taşıyan, emek, çaba ve gayret sarf etmekten mutluluk duyan bir varlıktır. İnançlarını, fikirlerini savunmasının ana sebeplerinden birisi de ondaki bu gayret vasfıdır. Mesela vatanı müdafaa ve Allah yolunda çaba göstermesinin temelinde de bu gayret özelliği vardır. Ama insan bazen bu özelliğini menfi yönde kullanır. Gayret sıfatı ile bozgunculuk sıfatı soğanın katlarına benzerler. En üste mücadele etme hırsı yer alır. Şayet bu hırs menfî olarak kullanılırsa bozgunculuk ortaya çıkar. İşte o zaman insanın hareketlerine yapma değil, yıkma motifi hâkim olur. "*Sizinle beraber savaşa çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı.*" (Tevbe, 9/47) âyet-i kerîmesi de bu anlattıklarımızı daha iyi izah eder durumdadır. Bu iki sıfatın insan tabiatında var olduğunu: "*O vakti hatırla ki, Rabb'in meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti. Melekler de, biz seni hamdınla tespih ve noksanlıklardan tenzih etmekte olduğumuz halde orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın?*" (Bakara, 2/30) âyet-i kerîme-i kerîmesinden öğreniyoruz.

Söz konusu meleklerin, Allah'a, insanları kan dökücü ve fesat çıkarıcı şekilde nitelemelerinden sonra Cenâb-ı Hak insanlarda bu özelliklerin olmadığını belirtmiyor. Ama, insanın bu özelliklerinin peşinde gitmemesi için ona bilgiyi öğretiyor. Bozma ve kan dökme özelliklerini bilgi ile eğitiyor. "*Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.*" (Bakara, 2/31)

Bozma ve gayret sıfatlarının altında hâkimiyet sıfatı vardır. İnsan hep hükmetmek ister. Cenâb-ı Hakk'ın âyet-i kerîme-i kerimede "halife yaratacağım" demesi insandaki fıtrî hâkimiyet özelliğini belirtmektedir. Fakat Allah, insanın hâkimiyetinin bozmakla ya da kan akıtmakla meydana gelmesini istemiyor. Onun hâkimiyetinin ilimle olması gerektiğini belirtiyor. Ancak meleklerin yorumunu Cenâb-ı Hak yine de şu âyet-i kerîme-i kerimeyle pekiştiriyor: "*O, senin huzurundan ayrılıp gittiği zaman, yeryüzünde fesat çıkarmaya, kültürü ve nesli helak etmeye koşar. Allah ise fesat çıkarmaya ve fenalık yapmaya razı olmaz.*" (Bakara, 2/205) Demek ki insanda ve dolayısıyla toplumda bir fesat meselesi vardır. Bu da insanın fıtratından kaynaklanmaktadır.[35]

2. Nankörlük

İnsan tabiatındaki manevî hücrelerden birisi de nankörlüktür. İnsanın bu menfi özelliği Kur'ân-ı Kerîm'de "kefûr" kelimesi ile belirtilir. Bilindiği gibi bu kelimenin asli harfleri olan "ke-fe-ra" kapatma, örtme vb. manalara gelir. İmanın zıddı anlamına da alınmıştır. Çünkü burada da "Hakk"ın örtülmesi vardır.[36] Müsait şartlarını bulunca insan karakteri bu özelliğini ortaya koyar. "*And olsun ki insan, Rabb'ine karşı çok nankördür.*" (Adiyat, 100/6) Yani insan, Rabb'inin kendisine vermiş olduğu nimeti tanımaz, şükrünü eda edemez. Yahut gördüğü nimetlerini, mazhar olduğu füyuzâtını hesaba almaz, ona karşı vazifesini yapmaz ve hep maruz kaldığı musibetleri ve müşkülâtı anarak şikâyet-i kerîme ve itiraz eder durur.

"Kenûd", anûd vezninde olup "kefûr" yani çok küfranı nimet eden demektir. Çok inkâr eden "cahûd" manasına da alın-

---

35 Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 111, İst., 1984.

36 *Mucemu Mekayisi'l-Lüga*, 5/191.

mıştır. Bir şey bitirmeyen verimsiz araziye, kocasının hukukuna ve iyiliklerine küfran eden nankör kadına, yemeğini misafirden sakınarak yalnız yiyen cimriye, asi ve günahkâra, uşağını çok döven kimselere de "kenûd" denmiştir.[37] İbn Abbas ve Mücahid "kenud kelimesini, inkârcı manasına gelen "kefûr" kelimesi ile karşılamışlardır. Hasan Basrî ise "kenûd" kelimesini musibetleri sayıp döken, buna karşın ise Allah'ın nimetlerini unutan kişi olarak yorumlamıştır."[38]

İnsanın nankörlüğü bazen inanç sahasını ilgilendirmektedir. "*Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki onların sırtına binip üzerlerine yerleşince Rabb'inizin nimetini anarak "Bunu bizim hizmetimize vereni tespih ve takdis ederiz, yoksa biz buna güç yetiremezdik ve biz şüphesiz Rabb'imize döneceğiz" diyesiniz. (Böyle iken tuttular, Allah'ın) kullarından bir kısmını O'nun bir cüz'ü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür.*" (Zuhruf, 43/12-15) İnanç sahasındaki nankörlük âyet-i kerîme-i kerimede de işaret edildiği üzere bazen çok büyük hatalara ve yanlışlıklara sebebiyet vermiştir. Yahudilerin Uzeyr'i Allah'ın oğlu, Hıristiyanların İsa'yı Allah'ın oğlu ve Sabiîlerin de melekleri Allah'ın kızları saymaları inanç sahasındaki çok büyük nankörlüklerdendir. Bu tür kişiler insanlığı hakikatten uzaklaştırmada temel bir rol oynamışlardır. Zaten yukarıdaki âyet-i kerimeler bu tür batıl inanışlara telmihte bulunmaktadır. Bu bâtıl inanışlar sebebi ile insan, Allah'ın kendi üzerindeki nimetlerini inkâr etmektedir ve bu inkârı da açıkça müşahede edilmektedir. Çünkü Allah'a çocuk isnadı yaratılışı inkâr manasına gelmektedir.[39]

---

37 Yazır, *a.g.e.*, 9/6020.

38 İsmail b. Kesir, *Muhtasaru Tefsiru İbn Kesir*, (İhtisar: M. Ali es-Sabuni), 3/669, Beyrut, trsz.

39 Hazin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lübabu't-Tevil fi Meani't-Tenzil*, 5/124, Matbaa-i Amire-1318.

Nankörlük sıfatını uyandıran ve onun insan davranışlarıyla tezahür etmesinin diğer bir sebebi ise maddî şeylerdir. "*Eğer yüz çevirirlerse (üzülme); biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen, yalnız duyurmaktır. Biz insana, bizden bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ellerinin (yapıp) öne sürdüğü işlerden dolayı başlarına bir kötülük gelirse, hemen insan nankör (olur).*" (Şura, 42/48) Yani belaları, musîbetleri anar ama kendisine verilmiş nimetleri ya unutur veya görmezlikten gelir.[40] Ayetteki "kefûr" kelimesi ile daha önce verilmiş nimetleri inkâr eden, sadece devamlı olan nimetleri gören, nimet verildikçe daha da şerli ve şımarık bir hale gelen, ama buna karşın bir güçlük, zorluk isabet ettiğinde de ümitsizliğe kapılan kişi tasvir edilmektedir.[41] Bu tür insanlar, Allah'ın kendilerine az bir nimet vermesiyle hemen şımaran ve hak davete kulak vermeyen kimselerdir. Onlar biraz güçlükle karşılaşsalar, kısmetlerinin kötülüğünden dem vurup, Allah'ın verdiği diğer nimetleri unuturlar. Zaten onlar tefekkür de etmezler. Ne zenginlik ne fakirlik onların hidayet bulmalarına vesile olmadığı gibi, ıslah olmaları da mümkün değildir. Bu cümle her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz kimselere hitap ediyorsa da, isim verilmeyerek, genel bir ifadeyle yine genel bir zafiyete değinilmektedir.[42]

Oysaki dünyadaki nimetler ne kadar büyük ve çok olurlarsa olsunlar ahiret yurdunda insan için hazırlanan mutluluğa nispetle, damlanın denize karşı olan oranı gibidir. Zaten bundan dolayı âyette "tatmak" fiili kullanılıyor. Yani dünyadaki nimetler ahirette hazırlanmış olan nimetlere nazaran sadece bir tadımlık hükmündedir. Asıl yaşayış ahiret yaşayışıdır. İşte Cenâb-ı Hak, bu kadarcık bir miktarı eline geçiren insanın bu

---

40 Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tevil*, 5/418, Matbaa-i Amire-1318.

41 İbn Kesir, *a.g.e.*, 3/282.

42 Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, 5/237, İnsan Yay., İst.-1988.

damla nispetindeki nimetle şımardığını, gururlandığını, kendini beğenme ve büyüklenme hislerine kapıldığını, belirtiyor.[43] Bu âyet-i kerîmedeki "insan" tabiri ile bütün insanlar kastedilmemiş, Müslümanlar bu hitap dışında addedilmiş olsalardı, Hz. Peygamber dâhil sahabe, tabiin, tebeu't-tabiin, evliya ve asfiya (Allah (celle celâluhû) hepsinden razı olsun ve bizleri de şefaatlerine nail eylesin) dualarında "Allahım, büyüklenmekten (kibir) ve kendini beğenmekten (ucub) sana sığınırım" demezlerdi. Yine Cenâb-ı Hak: "*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir, ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.*" (İsra, 17/37) diyerek uyarıda bulunmazdı. Demek ki bu tür düşünüş, dünya nimetlerinin sadece âhirete ulaşma vesilesi olduğunu kabul eden mümin düşüncesi ile zıtlık göstermektedir. Ayrıca insana fakirlik, hastalık gibi bir kötülük isabet ettiğinde de mübalağalı bir tarzda nimetlere karşı nankör oluyor. Çünkü insanın tabiatı, karakteri bu hali gerektiriyor. Ancak insan, Allah'ın göstermiş olduğu doğru yolun adabı ile edeplenirse o zaman durumu başkalaşır.[44]

Nankörlüğün diğer bir nedeni de insana ulaşan sıkıntıların ve korkuların ortadan kalkması, izale olmasıdır. "*Denizde size bir sıkıntı (boğulma korkusu) dokunduğu zaman O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolur (Artık o zaman, Allah'tan başka kimseden yardım istemezsiniz. Çünkü O'ndan başka sizi kurtaracak kimse yoktur). Fakat (O) sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine (Allah'ı bir tanımaktan) yüz çevirirsiniz. Gerçekten insan nankördür!*" (İsra, 17/67) Allah'ın fazlıyla korumuş olduğu kimseler müstesnâ, insanın karakteri budur. Kendisine verilen nimetleri unutur ve yaratıcısını inkâr eder.[45]

---

43 Razi, Fahruddin, *Tefsiru'l-Kebir*, 27/184.
44 Razi, *a.y.*
45 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/388; Razi, *a.g.e.*, 21/11.

Bazı kimseler kendilerine ulaşan bir sıkıntı ya da korkudan sonra nankör olmayabilirler. Bunlardan birisi de İkrime b. Ebû Cehl idi. Rivayet olunduğuna göre, Mekke fethi günü Resûlullah'tan korkarak kaçan ve Habeşistan'a ulaşmaya çalışan Ebû Cehil oğlu İkrime'nin bindiği gemiyi büyük bir fırtına yakaladı. Gemide bulunanlar: "Sizi ancak Allah'a dua etmek kurtarır" demeye başladılar. İkrime de kendi kendisine: "Yemin olsun ki denizde iken yardım eden Allah'tan başkası değilse, karada iken de yardım eden O'ndan başkası değildir. Allahım, şayet beni bu fırtınadan kurtarırsan Muhammed'e gitmeyi ve elimi onun eli üzerine koyup beni rahîmane bir şekilde karşılamasını sağlamayı ahdediyorum." dedi ve karaya ulaşınca da verdiği sözü tutarak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)'a gitti ve Müslüman oldu.

Nankörlüğün diğer bir nedeni de hakka ve adalete karşı olmaktır. Hakkı kabul ve onun ikamesi adalet, zıddı ise nankörlüktür. En büyük nankörlük Allah'ı ve Ondan gelen vahyi inkâr etmek, Allah dışında başka Rabler edinmektir. "*O'dur ki (cansız ve nufte bir halde iken) sizi diriltti, sonra sizi öldürür, sonra yine sizi diriltir. Hakikaten insan çok nankördür.*" (Hac, 22/66) Yani bu tür insan Rabbini inkâr etmekte,[46] ortada olduğu halde Allah'ın nimetlerini görmezlikten gelmekte,[47] kendisine verilen çeşitli nimetleri, yine kendisinden uzak tutulan çeşitli belaları / kötülükleri bilmezlikten gelmektedir. Ya da kendisinin yoktan var edilme nimetini, vaad edilen akıbete doğru götürülüşünü ve yeniden diriltilişi reddetmektedir.[48] Böyle kişiler hakka zıt düştükleri, gerçeği kabul etmedikleri için nankördürler.

Hâlbuki "Allah, bu dünyayı bütünüyle beraber ahiret hayatı

---

46 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/554.

47 Kâdi Beyzavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*; Hazin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil*, 4/322, Matbaa-i Âmire.

48 Nesefî, Abdullah b. Muhammed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, 4/322, Matbaa-i Âmire.

için var etmiştir. Yoksa diğer türlü bu nimetlerin hiçbir manası olmayacaktır. Cenâb-ı Hak bu noktaya dikkat çekerek, şayet ahiret olmasaydı ne ziraatçılığın ve onun getirdiği yüklerin ve ne de hayvancılık ve onların kesilmeleri vb. işlerin bir manası olmayacağını belirtmektedir. Bilakis, Cenâb-ı Hak bütün mahlûkatı ekim, sulama vb. zorluklar olmadan yaratmış ve dînen bu işlerden ibret alınmasını istemiştir. Cenâb-ı Hak nimetlerini saydıktan sonra "muhakkak ki insan çok nankördür" buyuruyor. Bu şekildeki ifade, babanın evladına karşı yapmış olduğu iyilikleri sayıp da onu bu iyiliklere karşı nankörlükten sakındırmak ve şükre yöneltmek için "bu çocuk babasının iyiliklerine karşı çok nankördür" demesi gibidir.[49]

Cenâb-ı Hak bu dünyayı insanoğlu için nimetler ve sırlarla donatmıştır. Bu nimetler gözler önünde cereyan edip gitmektedir. Mesela insanın ilk hayata ulaşması en büyük bir mucizedir. Gece gündüz her an yenilenen hayat mucizesiyle karşı karşıyadır insan. Fakat ilk hayat mucizesinin engin sırrı hala insanın aklını hayretlere düşürmekte ve mahiyetini kavramaktan aciz bırakmaktadır. Düşünce ve tefekkür için bu konu hâlâ geniş bir saha olarak bilinmezliğini devam ettirmektedir.

Bir başka sır da ölümdür. İnsanoğlunun düşüncesi her an bir yıldırım gibi çakıp giden ölüm hadisesinin mahiyetini kavramaktan acizdir. Ölümün mahiyeti ile hayatın mahiyeti arasındaki farklılık ise son derece geniş ve büyüktür. Bu konu da olduğu gibi düşünce ve tefekkür sahasına açık bulunmaktadır.

Ölümden sonraki hayat da Allah'a ait sırlardan birisidir. Ama kendi varlığının delilleri gözler önünde bulunmaktadır. İlk doğuş öldükten sonra dirilmenin en büyük delilidir. Bu konu da bütün derinliğiyle düşünce ve tefekkür sahasına açık bulunmaktadır. Ne var ki insan, bu gibi konularda fazla düşünmemekte,

---

[49] Razi, *a.g.e.*, 23/63.

varlığın sır ve delillerini çözmeye çalışmamaktadır. Ayetin de belirttiği gibi bu tutumuyla insan gerçekten "çok nankördür."[50]

3. Zulüm

"Zulüm" kelimesi Arapçada "za-la-me" kökünden mastar olup isimdir. İbn Faris, zulmün iki kök manası bulunduğunu; bunlardan birincisinin ziya ve nur kelimelerinin karşıtı, ikinci mananın da "bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koymak" olduğunu belirtir.[51] Bu kelime dilimizde en geniş şekliyle "haksızlık" kelimesi ile karşılanmaktadır. Nitekim Kur'-ân'da: "*(O zaman), kendisine zulmeden her kişi, yeryüzünde ne varsa hepsi kendisinin olsaydı (azaptan kurtulmak için) onu fidye verirdi. Azabı gördükleri zaman, içlerinde pişmanlık duyarlar, aralarında adaletle hükmedilir, asla haksızlığa uğratılmazlar.*" (Yunus, 10/54) buyurulmaktadır. Böyle olunca Kur'ân-ı Kerîm'de "bi ğayri'l-hak" "haksız yere" şeklindeki ifadelerin de "zulüm" manasını ifade ettiğini söyleyebiliriz.[52]

Bu kelime ve müştaklarının kullanıldığı âyetler oldukça çoktur. Ancak, insan, sadece iki âyette doğrudan "zalim" olarak nitelenmektedir. "*Ve size her istediğinizden verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz sayamazsınız. (Buna rağmen) yine de insan çok haksızlık edendir, çok nankördür!*" (İbrahim, 14/34)[53] "*Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğun)dan korktular; onu insan*

---

50 Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'ân*, 10/276-277.

51 *Mucemu Mekayisi'l-Luga*, 3/468.

52 Bkz. Ali İmran, 3/21; Araf, 7/33; Hac, 22/40.

53 Âyet-i kerimedeki "ma" harfi "olumsuzluk ma'sı" olarak kabul edilirse o takdirde anlam: "istemediğiniz halde her şey verildi" demek olur. Çünkü insan, Allâh'ın nimetlerini "isteme" vasıtası ile sınırlayamayan bir varlıktır. Bırakınız tek tek saymayı verilen nimetlerin nevilerini, cinslerini dahi saymayı bilemez. Buna rağmen insan, ya verilen nimetlerin şükründen gafil olmakla Allâh'a karşı ya da haramlara yönelmekle nefsine karşı zalim bir konuma düşmektedir.

yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi) çünkü, o zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72)

Genelde insanın karakter yapısı, her istediğine ulaşmış olsa dahi, başkasına karşı büyüklenmek, karşıdakinin hukukuna tecavüz ederek ona zulmetme hisleriyle doludur. Başkasına zulümde bulunduğu gibi, kötü arzuları sebebiyle nefsine de zulmetme eğilimindedir. Mesela bir insanın haram olan şeyleri irtikâp etmesi zulümdür.[54]

Fahruddin Razi, bu âyet-i kerîmeler dolayısıyla yakalamış olduğu bir nükteyi şöyle naklediyor: "Cenâb-ı Hak Nahl sûresinde" "Muhakkak ki Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" buyuruyor. Bu âyet-i kerîme, İbrahim sûresindeki 34. âyet-i kerîmenin sonu olan "Muhakkak ki insan çok zalim, çok nankördür" âyet-i kerîmesi ile beraber düşünüldüğü zaman şöyle bir incelik ortaya çıkıyor. Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor: "Ortada bir nimet bulunduğunda bunu alan sensin veren ise benim. Sen bu nimetleri alırken iki vasfın ortaya çıkıyor. Bunlar senin "zalûm" ve "keffar" olmandır. Bu nimetleri verirken Benim de iki vasfım ortaya çıkıyor. Bunlar ise "Ğafur" ve "Rahim" oluşumdur. Sen "zalûm" isen Ben "Ğafur'um", sen "keffar" isen Ben "Rahîm'im." Kusurunu ve aczini biliyorum. Ama kusurlarına nimetle mukabelede bulunuyor, sana ceza vermiyor ve vefalı davranıyorum."[55]

Zulmü genel manada üçe ayırabiliriz:

a) İnsan ile Allah arasındaki zulüm ki bunun en büyüğü şirktir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus şöyle belirtilir: "*Lokman oğluna öğüt vererek şöyle demişti: Yavrum, Allah'a ortak koşma, Çünkü şirk şüphesiz büyük bir zulümdür.*" (Lokman, 31/13)

b) İnsanla insan arasındaki zulümdür. Bu husus da şöyle

---

54 İbn Teymiyye, *Emr-i bi'l-Maruf Nehy-i ani'l-Münker*, (Terc. Cemaleddin Sancar), s. 48, İst.-1987.

55 Razi, *a.g.e.*, 19/130, 131.

belirtilir: "*Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. (İşte bunlar kınanırlar ve) böylelerine acı bir azap vardır.*" (Şura, 42/42)

c) İnsanın kendi nefsine zulmetmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa o mutlaka nefsine zulmetmiştir.*" (Talak, 65/1) buyuruluyor. Aslında gerek amelî gerekse de akidevî zulüm sonuç olarak, insanın kendi nefsine zulmetmesidir. Çünkü bu dünyada haksızlık yapanların ahirette ceza, mazlumların ise mükâfat göreceği Kur'ân-ı Kerîm'de müteaddit yerlerde zikredilmektedir. Allah'ın zulüm olarak nitelendirdiği davranışlar arasında kısaca şunları görmekteyiz. Hemen belirtelim ki bu tür davranışlarda bulunanlar Kur'ân-ı Kerîm'de "en zâlim" olarak vasıflandırılmışlardır. Kur'ân; mescidlerde Allah'ın anılmasının yasaklanmasını,[56] şahitliğin gizlenmesini,[57] Allah'a yalan uydurulması veya O'nun âyetlerinin yalanlanmasını,[58] Allah'ın âyet-i kerîmeleri okunduğunda yüz çevrilmesini[59] hep zulüm olarak nitelendirmiştir.

Kur'ân, insandaki zulüm karakterini "muhsin", "muktesit", "hayırda yarışan" öğeleriyle eğitmeye çalışır ki bu konu ileride ele alınacaktır.

4. Cahillik

İnsanın tabiatında, bildiğini yapmama özelliği vardır. Onun cahilliği, zalimliği ile beraberdir. Yapıp yapamayacağını bilmeden bir görevi yüklenmesi onun bu sıfatından kaynaklanır. Emanete layık olup olmadığını düşünmeden onu yüklenmeye kalkışır: "*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk; onu*

56 Bkz. Bakara, 2/114.
57 Bkz. Bakara, 2/140
58 Bkz. Enam, 6/21.
59 Bkz. Kehf, 18/57.

yüklenmekten kaçındılar, on(un sorumluluğun)dan korktular; onu insan yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi) çünkü o, çok zalim, çok cahildir." (Ahzab, 33/72) İnsan "zalûm"dur; yani çok zalim, zulme, haksızlığa çok meyyal, Allah'ın ve ibadullahın hukukunu yüklendiği halde layıkıyla ifa etmeyip, kendine yazık ediyor. "Cehûl"dur, iddia ettiği gibi bilgin değil, bilakis çok cahildir. Çünkü akıbetinin ne olacağını bilmiyor, onun için zulümden geri kalmıyor.[60] İnsanın şe'ni zulüm ve cehalet olmasına rağmen emanet tevdi edildiğinde bazıları bu emanete riayet göstererek zulmü terk etmişlerdir. "*Onlar o kimselerdir ki iman etmişler ve imanlarına zulüm bulaştırmamışlardır. İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*" (Enam, 6/82) âyet-i kerimesi bu olguya işaret etmektedir. Bazı kimseler de cehâleti terk etmişlerdir. Bu olguya da: "*Âdem'e isimlerin tümünü öğretti.*" (Bakara, 2/31) âyet-i kerimesi işarette bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak insandaki zulüm ve cehalet vasıflarını saydıktan sonra Ahzab sûresinin 73. âyet-i kerîmesinde de kendi vasıflarından olan Ğafûr ve Rahîm'i saymaktadır. Yani zulme karşı Ğafûr, cehalete karşı da Rahîm'dir. Çünkü Cenâb-ı Hak kullarına büyük zulüm yani şirk dışında bütün zulümleri affedeceğini vaad etmiştir.[61]

İbn Abbas diyor ki: İnsan nefsine karşı zâlim, Rabb'in emirlerine ve emanet olarak yüklendiği şeye karşı da cahildir.[62] Yani insan, Allah'ın emri konusunda aldanmıştır. Mücahid, Dahhak ve Hasan Basrî'ye göre emânetten kasıt dinî farizalardır. Diğerlerine göre ise itaattır. Katâde'ye göre ise emânetle kastedilen; din, farzlar ve cezalardır. Zeyd b. Eslem'e göre ise emanet üçtür: Namaz, oruç ve gusül. Bütün bu görüşler arasında

60 Yazır, *a.g.e.*, 6/3935.
61 Razi, *a.g.e.*, 25/237.
62 Hazin, *a.g.e.*, 4/144.

zıddiyet olmadığı gibi hepsi birbirini destekler durumdadır. Bu görüşler ışığında emanetin bir mükellefiyet, emir ve nehiylerin de insanda tam anlamıyla bir iç kabul olduğu anlaşılıyor. Şayet insan bu mükellefiyetini yerine getirirse sevap, terk ederse ikâb görür. Bütün zayıflığına, cehline ve zulmüne rağmen insan bu yükü kabullenmiştir. Ancak Allah, muvaffakiyet verirse o zaman durum başkalaşır.[63] İşte bu büyük ve ağır emaneti omuzlamakla insan kendi kendini tehlikeye atmış durumdadır. Bu yüzden o, çok zulümkâr olmuş, nefsine kıydığı şeklinde vasıflanmıştır. Aynı zamanda bu durumu idrak edemediği için "cehûl" lakabını yani koyu cahil sıfatını almıştır. Fakat hemen ilavesi gereken husus şu ki, insanın cehalet ve zulüm gibi sıfatlarla tavsifi, mukaddes emaneti omuzlamaya yeltenmesi itibariyledir. Eğer yüklendiği emanete riayet eder de kendisini yaratanına götüren ilmi tahsil ederse, Hak Teâlâ'nın yolunu bulur, emrine uyar, iradesine tâbi olursa başka. Yani, Halikını delilsiz ve doğrudan doğruya tanıyan, tayin ettiği yolda yürüyen, emrine boyun eğen, Allah ile kendisinin arasına hiçbir engel girmeyen, inkiyad, itaat ve vazifelerini ifaya mani olmayan, gökler, yer ve dağlar gibi mahlûkat misali, ilmi ve irfanı, ibadet ve itaatıyla emanette emin bir dereceye yükselirse başka. İşte o zaman, bu şuur ve bu idrak içindeki insan gerçekten en şerefli makama ve kâinat içinde bir örneği daha bulunmayan en yüce dereceye yükselir.[64]

İnsanın, doğruluğunu bildiği, gerçekleri sezdiği halde inanmamakta diretmesi de yine onun cehaletini ortaya koymaktadır. Bu tip kişiler metafizik olaylara zaten inanmamaktadır. Onların hakkı reddetmekte bu derece ısrarlı oluşlarını Kur'ân-ı Kerîm şöyle dile getiriyor: "Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşı-

---

[63] İbn Kesir, *a.g.e.*, 3/118.
[64] Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 12/80.

larına getirseydik Allah dilemedikten sonra yine inanmazlardı, fakat onların çoğu cahillerdir." (Enam, 6/111)

5. Zarara Uğradığında Duaya Yönelmesi

İnsanın fıtratı, karakteri itibarı ile Rabb'ine en çok yalvardığı an onun zarara uğradığı anlardır. Allah, kendisinden bu zararı giderdiğinde de sanki O'na hiç yalvarmamış gibi hareket eder. Ya da bu kötülüğün kalktığı anda da yönelmesi gereken yerin O olduğunu unutur, nimetlere karşı şükürle mukabele etmesi gerektiğinin farkında bile olmaz. "*İnsana bir darlık dokunduğu zaman yanı üzere yatarken, otururken yahut ayakta bize yalvarır; ama biz onun darlığını aç(ıp kaldır)ınca sanki kendisine dokunan bir darlıktan ötürü, bize hiç yalvarmamış gibi hareket eder. İşte aşırı gidenlere yaptıkları iş böylesine süslü gösterilmiştir.*" (Yunus, 10/12) Ancak, Cenâb-ı Hakk'ın hidâyet-i kerîme, doğruluk, muvaffakiyet ve rüşt ihsan ettiği kullar bundan müstesnadır.[65] Duadaki bu hallerin âyet-i kerimede tek tek sayılmasının sebebi şundan dolayıdır. Zarara uğrayan kişi duadan bir an olsun ayrılmaz. O zarar ortadan kalkıncaya kadar davranıp kalkamaz bir haldeyken yani yan yatarken, ayağa kalkamaz haldeyken, oturuyorken ya da yürüyemez olduğu halde ve ayakta iken dua eder durur. Ama ondan zarar uzaklaştırıldığı zaman daha önceki yoluna devam eder, dua halini unutur.[66]

Ayetin pek çok yönlerinden görebildiğimiz iki yönü var:

1. Allah (celle celâluhû) daha önceki âyette, kulun üzerine bu dünyada şayet azabı indirmiş olsaydı onun mutlaka helak olacağını belirtikten sonra,[67] bu âyet-i kerimede de insanın ne kadar zayıf ve aciz bir durumda olduğunu bildiriyor. Bu izah, O'nun,

---

65 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/186.
66 Nesefî, *a.g.e.*, 3/233.
67 Bkz. Yunus, 10/11.

şayet azabı indirecek olsa insanın derhal yok olacağı hükmünü teyit ediyor.

2. Daha önceki Âyet-i kerîmede, bu tür insanların azabın inmesi için acelede bulundukları, bu Âyet-i kerîmede de onların bu isteklerinde yalancı oldukları belirtilmişti. Demek ki Cenâb-ı Hak insana eza veren, onun hoşuna gitmeyen en küçük bir rahatsızlığı verse bile, insan bu acı ve eziyetlerin izalesi için Allah'a tazarru ve niyazda bulunuyor. Ancak insan bu talebinden sonraki davranışlarında Allah'a karşı dürüst olmuyor.

Ayetin esas ifade etmek istediği maksat ise şudur: İnsan, belaların geldiği zamanda az sabırlı, nimetler karşısında da şükürsüzdür. Ona bir zarar dokunduğu zaman Allah'tan, üzerindeki mihnetin nimete tebdili için gerek oturduğu, yattığı yerde ve gerekse ayakta iken yalvarıp yakarır. Ama Allah, bu belayı ve mihneti âfiyete çevirse bu defa da şükürden uzak kalır. Ne bu zararları hatırlar ve ne de nimetlerin kıymetini bilir. Sanki sıkıntının üzerinden kalkması için hiç Allah'a yalvarmamış gibi bir tutum sergiler. İşte bu, insanın tabiatının zayıflığına ve onun üzerindeki şiddetli gaflet ve şehvet istilasına delâlet eder.[68]

Bu şahane tasvir muhakkak ki beşer hayatında tekrarlanıp duran yerinde bir örnektir. İnsan, hayatın akıntısına kendini kaptırmaya devam edecek, hataya düşecek, vebale girecek, isyan edecek, isyanda ileri gidecek, sıhhati elverdikçe, şartlar müsait oldukça bu isyanını maalesef devam ettirecektir. İnsan, -Allah'ın rahmetiyle muhafaza eylediği kullar müstesna- gücü yerindeyken bir gün zayıf düşeceğini veya aciz ve güçsüz kalacağını hatırlamaz. Refah, o insanlara bunu unutturur. Zenginliğini hissetmesi onu sapıklığa sevk eder. Musibete maruz kaldığında ise boynu bükük bir zavallı haline gelir. Çokça duada bulunur. Yalvarışlarının sonu gelmez. İnsan, işte bu felaket karşısında

---

68 Razi, *a.g.e.*, 17/49-50.

bunalır. Çarçabuk refah gelsin ister. Duası kabul edilip zararı da ortadan kaldırılınca o hali artık devam etmez, düşünerek kendine çeki düzen vermez. Eskiden olduğu gibi, kendisini yine hayatın akıntısına kaptırır, vurdumduymazlığına devam eder gider.[69]

Ancak inançlı bir ferdin böyle olmaması gerekir. Onun, birtakım belalara maruz kaldığında takip etmesi gereken merhaleler vardır. Kişinin ne lisanen ve ne de kalben, gelen musibete herhangi bir itiraz taşımaksızın Allah'ın kazasına rıza göstermesi gerektir. Çünkü Cenâb-ı Hak bütün mülkün sahibidir ve O, mülkünde dilediğini yapmakta serbesttir. O, abes fiil yapmaktan münezzeh ve mukaddestir, hikmetli iş yapandır. O'nun her yaptığı her iş hikmetli ve doğrudur. Böyle olunca şurası açıkça ortaya çıkar ki şayet Cenâb-ı Hak bir belayı kişinin üzerinde bıraksa, onu kaldırmasa, bu onun adaletinin gereğidir.[70]

Bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Mümin için ne güzel bir durum! Allah, mümin için ne türlü bir kazada bulunursa bulunsun onda mutlaka bir hayır yönü vardır O'na bir zarar dokunsa, o da bunun karşılığında şükreder yine hayır olur. Bu hal ancak mümine hastır, başkasına değil."[71] Bu hadîs-i şeriften de anlaşılacağı üzere insanın, sabır ve şükür gibi iki önemli hasletle hareket etmesi gerekmektedir. İnsan, menfi yöndeki karakter yapısını bu iki hasletle müspet bir hale getirme durumundadır.

Sırası gelmişken, âyet-i kerîme-i kerimede zikredilen "insan" kelimesinin umumî mi yoksa has bir mana mı ifade ettiği üzerinde biraz durmamız gerekiyor.

Bazı kimseler, bu Âyet-i kerîmedeki "insan" kelimesi ile kâfirlerin kast olunduğunu öne sürüyorlar. Bir kısmı, daha

---

69 Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 7/528.
70 Razi, *a.g.e.*, 17/50.
71 Müslim, *Zühd*, 64; Darimi, *Rikak*, 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/24.

mübalağalı bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki her "insan" kelimesinin kâfirleri kastettiğini iddia etmektedirler. Bir defa Kur'ân-ı Kerîm'deki her "insan" kelimesinin kâfirleri kastettiği iddiasının yanlışlığı ortadadır. Çünkü "*Ey insan, muhakkak sen, Rabb'ine doğru (varan bir yol üzerinde) çabalayıp durmaktasın, nihayet O'na varacaksın.*" (İnşikak, 84/6) âyet-i kerîmesindeki "insan" kelimesine hiç şüphesiz cennete girecek müminler de dâhildir. Yine; "*İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi? (Yâni insan üzerinde öyle uzun süreler geçti ki henüz kendisi, anılan bir şey değildi. Topraktan süzüle süzüle, çeşitli merhalelerden geçerek, uzun bir zamanı aşarak nihayet nutfe haline geldi)*" (İnsan, 76/1) âyet-i kerimesinde, "*And olsun biz insanı çamurdan (meydana gelen) bir süzmeden yarattık.*" (Müminun, 23/12) ve "*And olsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz, (çünkü) biz ona şah damarından daha yakınız.*" (Kaf, 50/16) âyet-i kerîme-i kerimelerindeki "insan" mefhumuna bütün insanların dâhil olduğu açıktır. Gerçek olan şudur ki; harfu ta'rif (belirlilik takısı) almış her müfret "insan" kelimesinin hükmü şudur: Daha önce geçmiş bir olaya bağlanıyorsa "insan" kelimesi o olayla ilgilidir. Ama daha önce herhangi bir olay zikredilmeden insanla ilgili bir hüküm belirtiliyorsa oradaki "insan" kelimesi ile bütün insanlar kastedilmiş olur.[72]

İnsanın karakteri, kendisine bir zarar, ziyan dokunduğu zaman apaçık meydana çıkar. O zaman maskesi düşmüş, önündeki perde kalkmış ve vehimleri dağıtılmıştır. Artık derhal Rabb'ine yönelir, yalnızca O'na döner. O'ndan başka kendisini kurtaracak olmadığını idrak eder. İddia ede geldiği ortak ve şefaatçilerin yalan ve asılsız olduğunu bilir. "*İnsana bir zarar dokundu mu hemen içtenlikle Rabb'ine yönelerek O'na dua*

---

72 Razi, a.g.e., 17/51.

eder. Sonra (Allah) ona kendisinden bir nimet verdi mi, önceden O'na yalvarmakta olduğunu unutur da, O'nun yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmağa başlar. De ki: "Küfrünle azıcık yaşa, sen ateş halkındansın!" (Zümer, 39/8) Buna anlamca paralel bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurulur: "İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize dua eder. Sonra ona bizden bir nimet verdiğimiz vakit; "Bu, (benim) bilgi(m) sayesinde bana verildi" der. Hayır, o bir imtihandır, fakat çokları bilmiyorlar." (Zümer, 39/49)

Bu karakterdeki insanlar; fakirlik, hastalık vb. bir kısım zararların kendilerine isabet etmesi sonucunda Allah'a yöneliyorlar. Bu zararların definin ancak Cenâb-ı Hakk'ın gücüyle mümkün olabileceğini de biliyorlar. Ama bütün bunlara rağmen Allah onları bu sıkıntıdan kurtarıp nimete mesela, mala ya da sıhhat ve afiyete kavuşturunca da bu durumun kendi kesbi, gayreti ve cehdi ile mümkün olduğunu savunuyorlar. Şayet ortada Allah'ın verdiği bir mal söz konusu ise: "Bu malı ben kazandım" der veya hasta iken sıhhate kavuşmuşsa: "Bu sıhhate filan ilaç sebebi ile kavuştum"der. Bu durum büyük bir tenakuzdur. İşte Cenâb-ı Hak, bolluk veya sıkıntı anlarındaki bu kötü tutumu sebebi ile insanı kınamakta, vecîz bir şekilde bu durumun bir imtihan olduğunu belirtmektedir. Bu bir imtihandır, çünkü nimetin husulü şükrü getirmekte, onun ortadan kalkması ise sabrı iktiza etmektedir.[73]

Öyleyse insan zarardan kurtulup, bolluk ve genişliğe kavuşunca, Allah'ın nimeti gelip başındaki belâ kalkınca Rabb'ini tevhid ve tesbih etmeli, mihnetli ve zor günlerinde O'na olan tevbesini, yalvarış ve yakarışlarını, O'na avuç açıp boyun büküşünü unutmamalıdır.

---

73 Razi, a.g.e., 26/287-288.

6. Rahmet Alındığında 'Yeûs', Nimet Verildiğinde de 'Fahûr' Olması

İnsanın genel karakteristik özelliklerinden birisi de onun nimetler karşısında şımarıp, böbürlenmesi, zararlar karşısında da ümitsizliğe ve bedbinliğe düşmesidir. "*Eğer biz insana, bizden bir rahmet tattırsak da sonra onu kendisinden çekip alsak, hemen o, ümitsizliğe düşer, nankör olur. Ve and olsun kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırsak: 'Kötülükler benden gidiverdi' der, daha şımarır, böbürlenir.*" (Hud, 11/9-10) Âyet-i kerîmede geçen "fahur" kelimesi büyüklenme, çokça övünme,[74] "yeûs" kelimesi de ümitsizlik[75] anlamlarına gelmektedir. Daha geniş manada "yeûs"; ilerisi hakkında bütün ümidini kesen, Allah'ın bu sıkıntıyı kaldırabileceğine inanıp şükretmeyen ve büsbütün nankör kesilen kişi[76] demektir.

Bu âyet-i kerîme-i kerimedeki "insan" lafzından murat mutlak manadır. Bu mananın mutlak ve umumî olduğuna işaret eden bir takım vecihler ise şunlardır:

1.Allah Teâlâ Hud suresinin bu mezkûr âyetlerinin akabinde gelmekte olan 11. âyette "ancak sabredip salih amel işleyenler müstesna" diyerek bir istisnada bulunmuştur. İstisna olmasaydı, bu cümle de kendinden önceki cümlelerin hükmünü alacaktı. Böylece Âyet-i kerîmede ki " insan" lafzı içerisine sabredip salih amel işlemeyen hem mümin hem de kâfir bütün insanlar girmektedir.

2. Bu âyet-i kerime ayrıca şu türdeki âyetlerle de uygunluk arz etmektedir. "*Asra (yani peygamberlik çağına yahut bütün zamana veya ikindi namazına) and olsun ki, insan ziyan içindedir, ancak inananlar başka.*" (Asr, 103/1, 3) "*Doğrusu insan hırslı*

---

[74] M. Luga, 4/480.

[75] M. Luga, 6/153.

[76] Yazır, a.g.e., 6/2767.

yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu vermez. Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır." (Mearic, 70/19-22)

3. İnsanın mizacı genelde zayıflık ve acizlik gibi özellikler arz eder. İbn Cüreyc diyor ki: "Ey Âdemoğlu! Allah'tan sana bir nimet geldiği zaman kefûrsun. Senden o nimeti aldığı zaman ise yeus ve kanut yani ümitsizsin."[77] Görüldüğü gibi İbn Cüreyc de "insan" lafzını genel olarak kullanmıştır.

Böylece bu Âyet-i kerîmede eksik yapılı; içinde bulunduğu anı yaşayıp geleceği hiç düşünmeyen, geçmişi de hiç anmayan, sonra karşılaştığı şeylerden dolayı çabucak isyan eden bir insan tasvir edilmektedir.[78] İnsana, lezzetini alacağı bir nimet tattırılsa, sonra da bu nimet çekilip alınsa, sabırsızlığı ve Allah'a güveninin tam olmayışı nedeniyle ümitsizliğe düşer, daha önceki nimetleri de unutur inkâr eder.[79] Ama kendisine dokunan bu sıkıntılardan sonra zenginlik ve sıhhat tattırılsa "kötülük ve musibetler benden gitti" der, övünür. İnsanlara karşı böbürlenir, kendisini saran nimetlerden dolayı şımarır, şükürden uzaklaşır ve nimetin hakkını eda etmez.

"Tattırmak" ve "dokundurmak" fiillerinin seçilmesinin sebebi şudur: İnsanın dünyada nimet ya da sıkıntı olarak karşılaştığı şeyler ahirette karşılaşacaklarının sadece birer numunesi gibidirler. Bu nedenle bu fiiller kullanılmıştır.[80] Ancak Allah'ın rahmette bulunduğu kişiler bu sonuçtan uzaktırlar.[81] Çünkü Âyet-i kerîmede zikredilen böbürlü davranış sefil insan karakteri ile ilgilidir. Bu karakter şudur: İnsan, tabiatı gereği sathî, sunî bir yapıya sahiptir ve derin düşünceden çekinir. Bu yüzden refaha

---

77 Razi, *a.g.e.*, 17/190.
78 Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 7/125.
79 Kâdi Beyzavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/305, Mısır-1955.
80 Beyzavi, a.y.
81 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/213.

erip kudret sahibi olduğunda zevkine düşkün, kibirli ve böbürlü bir hal alır. O kadar ki herhangi bir ihtimalin bu mutlu şartları sona erdirebileceğini hayal etmek bile istemez. İşler bir gün tersine döndüğünde de, ümitsizliğin heykelleşmiş biçimi haline gelir ve her yerde kötü talihinden şikâyet-i kerîme etmeye başlar. Hatta Allah'ı suçlamaktan, O'nun ulûhiyetine hakaret etmekten bile geri durmaz. Fakat talihi tekrar geri döndüğü zaman uzak görüşlülüğü, bilgi ve başarısıyla övünmeye başlar.[82]

Böyle bir kimse artık ferih ve fahurdur. Allah korkusu hatırına gelmez, mağrur bir tavır alır. O nimetin hukukunu hamd ve şükürle eda edecek yerde iftihar eder durur. Hâsılı insan, dünyada ya nimetten ya da zaruretten hali değildir. Bu insan bazen nimet ve bazen de zaruretle imtihan olur. Yine insan, fıtraten rahmet sebebiyle itminan ve onun alınıp çekilmesinden dolayı da elem duyar. Her iki halde de, yani rahmet verildiğinde Rahman ve Rahim olan Allah'ı, rahmet çekilip alındığında da yine O'nun ihtiyarını, hikmet ve imtihanını tefekkür ederek en güzel şekilde davranmak lazım gelirken insanda öyle psikolojik bir hal vardır ki bundan dolayı çokları mün'imi düşünmez. Daha önce eline nimet geçtiğini gördüğü halde o elinden alınıverdiği zaman her şeyi unutur, ümitsiz ve karamsar olur. Zaruret tecrübesi gördüğü, birtakım sıkıntılarla daha önceden karşılaştığı halde de bir nimet tadınca bir daha bu nimet elinden alınamaz ya da acı göremezmiş gibi istikbalden emin olarak ferahlanır, iftihar eder durur ki zikrolunan inkâr ve istihzâlar hep bu psikolojik durumla alakadardır.[83]

İnsan karakteri devamlı değişim üzeredir. Kendinde bir güç bulduğu zaman mübalağalı bir şekilde kibir ve büyüklük gösterir. Ancak zayıflık ve acizlik hissederse zillet ve meskenet

---

82 Mevdudi, *a.g.e.*, 2/353.
83 Yazır, *a.g.e.*, 4/2768.

içerisine düşer.[84] İnsanın bu hali şu âyet-i kerîme-i kerimelerde dile getirilir: “*İnsan iyilik istemekten usanmaz da kendisine bir kötülük gelince ümitsizliğe düşer, meyus olur. Başına gelen bir sıkıntıdan sonra kendisine katımızdan bir rahmet tattırsak ‘elbette bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum. Rabb'ime döndürülürsem muhakkak ki O’nun nezdinde de güzel şeyler bulacağım’ der. And olsun ki biz muhakkak küfredenlere yaptıklarını bildireceğiz ve and olsun ki muhakkak biz onlara ağır bir azap tattıracağız.*” (Fussilet, 41/49-51)

Bu âyet-i kerîme-i kerimelerde de insanın taşkınlığına bir başka örnek vardır. Allah, insana bir nimetle mukabelede bulunduğu zaman bu nimet onu şımartır da mün’imi unutur ve şükürden yüz çevirir. Allah’ı zikretmekten, ona yalvarmaktan uzaklaşır, kendini kibir ve azamete kaptırır. Ama ona bir zarar ya da fakirlik isabet ettiğinde de devamlı dua eder. 49. âyet-i kerîme ile 51. âyet-i kerîme arasında bir çelişki görünüyor gibi ise de aslında böyle bir tenakuz yoktur. Şöyle ki 49. Âyet-i kerîmede bir topluluk, 51. Âyet-i kerîmede de başka bir topluluk kastedilmiş olabilir. Veya önceki âyet-i kerîmede karada ümitsiz iken, lisanen yalvarıp yakarandır. Veya putlardan ümitsiz iken, Allah’a yalvarıp yakarandır.[85] Âyet-i kerîmedeki “arîz” kelimesi; fazlaca söylenen ama buna karşın mana derinliği az olan cümleleri ifade eder. “Vecîz” söz ise bunun tersine olup, kelime itibarı ile az, mana itibarı ile engin ve geniş olan cümlelerdir.[86]

Bu âyet-i kerîmelerde yapılan tasvir; Allah’ın hidayetini benimseyip, O’nun doğru yolunda yürümeyen beşer ruhunun doğrudan doğruya ince bir resmidir. Bu tip kimselerin nasıl her an değiştiklerini, zaafa düştüklerini, hayrı övdüklerini, nimeti

---

84 Razi, *a.g.e.*, 27/138.
85 Nesefî, *a.g.e.*, 5/394.
86 İbn Kesir, *a.g.e.*, 3/267.

inkâr ederek bollukla gururlanıp, sıkıntıyla bağırdıklarını inceden inceye tasvir etmektedir. İnsan iyilik istemekten usanmaz. Ama bir fenalık dokunacak olursa ümit ve heyecanını yitirir. Bu halden kurtuluşun ve çıkışın olmayacağını zanneder, bütün sebeplerin yok olduğunu kabul eder. İçi sıkılır, üzülür, Allah'ın rahmetinden ve yardımından ümidini keser. Çünkü Rabb'ine bağlılığı yoktur.

Bir başkası da Allah kendisine sıkıntıdan sonra rahmetini tattırsa nimeti küçümser, şükrünü unutur ve bolluk onu baştan çıkartarak şımartır. "İşte bu benim hakkım" der. Ahireti unutur ve böyle bir şeyin olup olmayacağını uzak sayar. "Kıyametin kopacağını sanmıyorum"der. Kendisinde bir böbürlenme belirir ve Allah'a karşı çıkarak katında kendisinin de bir yeri olduğunu sanır. Ahireti ve Allah'ı inkâr eder. Ama yine de Rabb'ine döndürülecek olsa O'nun yanında kendisinin önemli bir yeri olduğunu kabul eder. Ve der ki: "Rabb'ime döndürülürsem muhakkak ki onun nezdinde güzel şeyler bulacağım." Ama bunların hepsi birer gurur ve kuruntudan ibarettir. Allah, kendisine nimet verdiği zaman insan şımarır, azıtır, büyüklenir, sırtını döner ve gider. Ama bir kötülük dokunacak olursa küçülür, düşer, aşağılaşır, yalvarır ve bıkmadan, usanmadan dua eder durur.

İnsanın ruhundaki yüce ve basit değerleri ne kadar titizlik ve dikkatle tescil etmektedir bu âyetler. Çünkü onu tavsif eden, onun giriş-çıkış noktalarını bilen, hangi noktada ne gibi harekette bulunacağını, Allah'ın dosdoğru yolu olmaksızın nerede yanılacağını bilen yaratıcısıdır.[87]

Allah (celle celâluhû) başka bir âyet-i kerimede de şöyle buyurur: "*İnsana nimet verdiğimiz zaman, yüz çevirip yan çizer. Ona bir zarar dokununca da umutsuzluğa düşer.*" (İsra, 17/83) Ancak geniş ve dar anlarında Allah'ın korumuş olduğu kişiler

[87] Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 13/63-64.

bu noksanlıktan uzaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak insana mal, afiyet, feth, rızık ve nusretle nimette bulunduğu ve insan istediğine kavuştuğunda Allah'a karşı itaat ve ibadet vazifelerinden genelde yüz çevirir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak insana musîbetler, dert ve üzüntüler gibi bir takım şerleri dokunduracak olsa insan bu defa da umutsuzluğa düşer.[88]

İbn Abbas'a göre bu âyet-i kerîme-i kerimedeki "insan" kelimesi ile kastedilen Velid b. Muğire'dir. Ancak, fark edileceği gibi âyet hüküm açısından umumidir. Çünkü genelde insanın karakteri, maksuduna ve matlubuna ulaştığında aldanma, Allah'a itaat ve ubudiyetten uzaklaşarak gafil olma şeklinde tezahür eder.[89]

7. İnsanın Hırslı, Sızlanıcı ve Cimri Olması

Bu başlığımızda insanın, hırslılık, sızlanıcılık ve cimrilik gibi temel karakterlerini bir arada almamızın sebebi bu hasletlerin birbirleriyle olan yakın ilgisinden dolayıdır. Çünkü insanın vermekle mükellef olduğu mali yardıma mani olan, başkasının malını zulmen almaya teşvik eden, akrabalarla olan münasebetin kesilmesine sebebiyet veren ve başkasında bulunan herhangi bir şeyin yok olmasını temenni etmek manasında olan hasedi gerektiren tek âmil hırstır. Hasette ise hem cimrilik hem de zulüm vardır. Çünkü başkasına verilmesi gerekeni vermemekle cimrilik, başkasında bulunan bir şeyin yok olmasını temenni etmekle de zulüm meydana gelir.[90] Cenâb-ı Hak insanın bu vasıflarını şöyle dile getiriyor: "Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu vermez, meneder." (Mearic, 70/19-21)

---

88 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/396-397.
89 Razi, *a.g.e.*, 21/35.
90 İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 46

Ayetteki "menûa" kelimesi vermemeyi, menetmeyi,[91] "cezûa" kelimesi sızlanma ve sabırsızlığı;[92] "helûa" kelimesi ise insanlardaki hırsı belirtmek için kullanılır.[93] "Helûa" kelimesi, çabukluk manasını ifade ederken, bir taraftan da tahammülsüzlük, mızıkçılık, şiddet ve hırs gibi çeşitli anlamların yanı sıra insandaki huysuzluğu da ifade eden çok anlamlı bir vasıflandırmadır ve kendisinden sonra gelen âyet-i kerîmelerde de tefsir edilmiştir.[94] Muhammed b. Abdillah'a bu âyet-i kerîmenin tefsiri sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: Cenâb-ı Hak bu âyeti şöyle açıklamaktadır. Onun tefsirinden daha açık bir tefsir olamaz. İnsana bir kötülük dokunduğunda sızlanıp durur. Ama bir hayır dokunduğunda da cimrilik yapar, sıkı sıkı tutar da dağıtmaz. Bu durum onun karakterinin gereği olmakla birlikte insan bu tabiatının zıddına hareket etmek ve ilahî emirlere muvafakat etmekle memurdur. Âyet-i kerîmedeki "şer" kelimesinden kasıt "zarar ve fakirlik", "hayır" kelimesinden de kasıt "zenginlik ve bolluktur."[95]

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki bir hadis-i şerifte de "hırs"la ilgili şu bilgileri buluyoruz: "Hırstan kaçınınız. Çünkü o, sizden öncekileri helâke götürmüştür. Hırs, onlara cimriliği emretti, cimri oldular. Onlara (akrabalık münasebetlerini) kesmeyi emretti, kestiler."[96]

Bütün bunlara göre, insanın temel yapısında iyiliğe ve fenalığa süratli bir biçimde eğilim gösterebilecek menfi bir yeteneğin varlığı söz konusudur. O, bunu hayatının değişik safhalarında değişik davranışlar halinde belirtme fırsatı bulur.[97]

---

91 M. Luga, 5/278.
92 M. Luga, 1/453.
93 M. Luga, 6/62.
94 Yazır, *a.g.e.*, 8/5357.
95 Nesefî, *a.g.e.*, 6/357.
96 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/160.
97 Gölcük, Şerafeddin, *Kur'ân'da İnsanın Değeri*, s. 18, İst.-1983.

Ancak bu âyet-i kerimelerde tahlil etmemiz gereken bazı noktalar daha var:

1. Önceki İslâm bilginleri bu âyetlerdeki "insan" kelimesi ile inançsızların kastedildiğini öne sürmelerine karşın, daha sonraki bilginler ise "insan" kelimesinin umumîliğini kabul etmişlerdir. Çünkü aynı sûrenin 22. âyetinde namaz kılanlar bu halden müstesna tutulmuşlardır. Demek ki dinin gereğini yerine getirmeyen her insan bu âyet-i kerîmelerin hükmüne dâhildir.[98]

2. Kâdî diyor ki: "*İnsan hırslı olarak yaratılmıştır*" *âyet-i kerîmesi "insan aceleci olarak yaratılmıştır.*" (Enbiya, 21/37)[99] âyet-i kerimesinin bir benzeridir. Bu âyet-i kerîmeden kast olunan, insanın mutlak şekilde bu vasıf üzerine yaratıldığı anlamı değildir. Bunun böyle olduğuna delil ise, Cenâb-ı Hakk'ın insandaki bu fiili zemmetmesidir. Hâlbuki Allah, kendi fiilini kötülemez. Hem sonra Cenâb-ı Hak bu mezmum hasleti terk konusunda nefsi ile mücadelede bulunan müminleri bu sıfatlardan müstesna kılmıştır. Şayet bu huylar, Allah'ın insanda zarurî bir şekilde yaratmış olduğu şeyler olsaydı, insanlar bu huyları terk etme gücünü gösteremeyeceklerdi.[100]

Kâdî'nin görüşlerine katılmak mümkün olmasa gerektir. Çünkü o, "insan, mutlak şekilde bu vasıflar üzerine yaratılmamıştır" derken öne sürdüğü ilk delil, Allah'ın, insandaki bu fiilleri zemmetmiş olması ve dolayısıyla bu fiilleri Allah yaratmış olsaydı Allah'ın kendi fiilini zemmetmeyeceği düşüncesidir.

Oysaki kâinattaki bütün hayır ve şerler Allah tarafından yaratılmıştır ve yaratılmaktadır da. Bu dünya, bir imtihan alanı olduğundan insan, kendisine verilen akıl nimeti ile doğru olanı seçme pozisyonunda bırakılmıştır. O, iradesini ister hayra, ister-

---

98 Razi, *a.g.e.*, 30/128.
99 Bu konu ileride tafsilatlı olarak ele alınacaktır.
100 Razi, *a.g.e.*, 30/129.

se şerre yöneltsin Allah onu yaratacaktır. İnsandaki kötülenen vasıflar da böyledir. Şayet insanın karakter yapısı sadece güzel ve iyi vasıflarla donatılsaydı o zaman insanın da imtihan edilmesine gerek kalmaz ve o, melek tabiatlı birisi olurdu. Bu ise muhaldir. İnsanlar hiçbir zaman melek olmamışlardır. İnsanda hem iyi hem de kötü vasıfların yaratılmasının sebebi, insanın kötü vasıflar sayesinde iyiyi, iyi vasıflar sayesinde de kötüyü idrak edebilmesi içindir. Çünkü eşyalar zıtlarıyla bilinirler. Aydınlığın karanlıkla, sıcağın soğukla bilinebilmesi gibi.

Kâdî "Cenâb-ı Hak kendi fiilini kötülemez" diyor. Böyle menfî karakteri kendisinden silmeyen birçok insan var. O zaman şöyle yanlış bir istifham meydana gelebilir. Kötü insanlardaki kötü fiiller Allah tarafından yaratılmadıysa, bu kötü fiillerin yaratıcısı kimdir? Ehriman ve Hürmüz gibi kötülük ve iyilik Tanrıları eski İran dini olan Zerdüştlük'e aittir ve böyle bir iddiada bulunmanın saçmalığı zaten ortadadır. Çünkü: "*Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer de gök de) bozulup gitmişti.*" (Enbiya, 21/22) âyet-i kerîmesi bize bu konuda yeterli aydınlığı zaten sunmaktadır.

Razî, "helûa" kelimesini şöyle yorumluyor:

a) Bu ya psikolojik bir haldir ki bu halden dolayı insan sızlanır veya yalvarmaya başlar.

b) Ya da gerek söz ve gerekse fiille ortaya çıkan insandaki bu tür haller onun psikolojik yapısıdır. Bu psikolojik yapı da Allah'ın yaratmasıyla oluşmuştur. Dolayısıyla ruhu bu hal üzere yaratılan kişinin kendi nefsinden o hali izale etmesi mümkün değildir. Yine şecaatli veya korkak yaratılan kişinin de bu halleri nefsinden izale etmesi mümkün değildir. Ama gerek fiilen ve gerekse de söz olarak ortaya çıkan hallerin terki mümkün bir hadisedir ve bunların ıslahına çalışmak ihtiyarî bir olaydır.

Bu âyetin hemen devamındaki 20. ve 21. âyetlerdeki "kötü-

lük" ve "hayır" kelimelerinden maksat "fakirlik-zenginlik" veya "hastalık-sıhhat" vb. manalardır. İnsana fakirlik veya hastalık isabet ettiğinde sızlanmaya ve halinden şikâyet etmeye başlar. Ama sıhhatli ya da zengin olduğunda normalde yapması ve vermesi gerekeni yapmaz ve vermez, cimri bir hale gelir, insanlara hakîr bakar.

Burada insanın aklına şöyle bir soru gelebilir. Bütün bu anlatılanlara bakarak; insan hep zarardan nefret eden, rahatı ise talep eden bir varlık mıdır? Bu sual, mantıken doğru ve geçerli ise Allah (celle celâluhû), insanı bu sıfatlarından dolayı neden kötülemektedir?

Allah, insanı bu sıfatlarından dolayı kötülemektedir. Çünkü insan, dünyevî işler hususunda dar görüşlüdür. Ona gereken şey ise âhiret işleriyle meşgul olmasıdır. Bir fakirlik ya da hastalıkla karşılaştığında bu hadiselerin Allah'ın birer fiili olduğunu bilip razı olması ve Allah'ın dilediğini yapan ve dilediği şekilde hükmeden bir ilah olduğunu kabul etmesi gerekir. Zenginlik ya da sıhhat bulunduğunda ise bu nimetleri ahirete yönelik olarak kullanması icap eder.[101]

Burada yine şu hususu da gözden kaçırmamamız gerekiyor. Kur'ân, insanın ahlâkî zayıflığından bahsettiği pek çok yerde iman edenler ve doğru yolda olanları istisna etmektedir. Şurası kendiliğinden anlaşılıyor ki, doğuştaki bu fıtrî zayıflık daha sonraları değiştirilemez değildir. İnsan Allah'ın gönderdiği hidayeti kabul eder ve kendisini ıslah için bilfiil gayret gösterirse o zaman bu zayıflığını tedavi edebilir. Eğer nefsini gevşek bırakırsa bu zafiyetler onun içerisinde yerleşir ve gelişir.[102]

Söz konusu bu üç kısa âyet, her kelimesiyle insan denen şu varlığın bir hattını çizmektedir. İnsan, kendisine gelen bir zara-

---

101 Razi, *a.g.e.*, 30/128-129.
102 Mevdudi, *a.g.e.*, 6/421.

rın ebediyen devam edeceğini sanarak korku ve evham içerisinde hayatını sürdürmektedir. Bir an için kendisini saran sıkıntılar ortadan kalktığında, birtakım güzellikler ve iyiliklere kavuştuğunda da bu defa bunların ortadan kalkmayacağını düşünür. Bir gün bu nimetlerin de yok olabileceğini hatırına bile getirmek istemez. İnsanın bu menfî haller karşısında ne gibi bir vaziyet takınması gerektiği, söz konusu âyet-i kerîmelerden hemen sonra veciz bir üslupla ifade edilmektedir ki biz bu konuyu kitabımızın ileriki safhalarında detaylı olarak inceleyeceğiz.

İnsanın cimriliği ile alakalı olarak İsrâ suresindeki şu âyet-i kerîme-i kerime de oldukça ilgi çekicidir: "*De ki: Eğer Rabb'imin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız sarf etmek(le tükenir) korkusuyla (onu) tutar kimseye bir şey vermez)diniz. Hakîkaten insan çok cimridir.*" (İsra, 17/100)

Âyet-i kerîmedeki "katûr" kelimesi lûgavî olarak toplama ve sıkıştırma gibi anlamlara gelir.[103] İbn Abbas ve Katâde'ye göre ise "katûr" kelimesinden maksat insanın cimri ve menedici özelliğinin belirtilmesidir. Çünkü "*Yoksa onların mülkten bir payı mı var? Öyle olsaydı insanlara bir çekirdek zerresi bile vermezlerdi.*" (Nisa, 4/53) âyet-i kerîmesinde de Cenâb-ı Hak insanı olduğu gibi vasfediyor.[104] Bize göre bu Âyet-i kerîmedeki "insan" kelimesi de umumilik arz etmektedir. Bu görüş karşısında şöyle bir soru akla gelebilir: "İnsanlar içerisinde birçok cömert kişiye rastlamak mümkündür. Bunların cimrilikleri nasıl düşünülebilir?"

Bu soruya şu şekilde cevap verebiliriz:

İnsanın aslında/tabiatında cimrilik vardır. Çünkü insan, muhtaç bir varlık olarak yaratılmıştır. İhtiyaç sahibi, yani muhtaç canlıların ise ihtiyaçlarını defetmeleri ve bu ihtiyaçlarını def edici malzemeleri kendi yanlarında, kendi nefisleri için tutmaları tabii

---

103 M. Luga, "Katur" md.
104 İbn Kesir, *a.g.e.*, 2/403.

bir olaydır. Ama kişinin cömert olması haricî bir takım sebeplerden dolayıdır. İnsan, bazen övüldüğü, bazen şeref bulduğu ve bazen de uhdesinde bulunan dinî bir vecîbeyi / farzı ortadan kaldırmak için infakta bulunur. Kişinin zekât, sadaka vermesi vb. tutum ve davranışlar göstermesi bu sebepledir. Yoksa insan, yine de hakikatte cimridir.[105]

Bu özellikleri tabiatımızdan söküp atmak mümkün görünmese dahi, ona ayarlayıcı bir özellik verilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak yine Meâric sûresinde, şu altı sıfatla muttasıf olan kişileri cimrilik, haset vb. iyi olmayan sıfatlardan istisnada bulunmuştur:

a) Birinci sıfat namazdır. "*Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır. Onlar ki namazlarına devam ederler.*" (Mearic, 70/22-23) Namaz kılanlar bu cimrilik tabiatından kendilerini nispeten korumuş olurlar. Çünkü namaz, yine Kur'ânî ifadeyle kişiyi her türlü kötülüklerden ve fenalıklardan alıkoyar. Burada bir inceliğe temas etmemizde fayda olduğunu zannediyorum: Cenâb-ı Hak Meâric, 23. Âyet-i kerîmede "Onlar ki namazlarına devam ederler" dedikten sonra aynı sûrenin 34. âyet-i kerîmesinde de "onlar ki namazlarını korurlar" buyuruyor. Aradaki incelik şudur: Namaza devam etmenin manası onu vakitlerinden hiç eksiltmeden kılmak demektir. Onun muhafazası ise, namazın en mükemmel şekilde ifa edilebilmesi için ona gereken ehemmiyetin ve önemin verilmesidir. Bu ehemmiyeti ifa etme, bazen namazdan önce birtakım şartların yerine getirilmesi, bazen de namazın içinde ve namazdan sonra birtakım şartların yerine getirilmesiyle meydana gelir. Namazdan öncekiler kısaca; namaz vakti girmeden önce kalbin namaz vakti ile alakalı olması, abdestli bulunması, setr-i avret üzere olması, kıbleyi araması, temiz elbise ve mekân bulmasıdır. Ayrıca namazı cemaatle ve mübarek mes-

---

[105] Razi, *a.g.e.*, 21/63; Hazin, *a.g.e.*, 4/74.

citlerde kılması, namaza girmeden önce kalbin bir takım boş ve Allah'tan başka şeylerden uzaklaşması için çaba göstermesi, riya ve gösterişten sakınmak için oldukça gayret etmesi vb. hususlar da oldukça önemlidir.

Namaz dâhilinde iken dikkat edilmesi gerekenler ise; namaz anında sağa-sola dönmeme, kıraat esnasında kalbinin uyanık olması, duaları anlayarak yapması, namazın hükümlerine riayet etmesi vb. şeylerdir. Namazdan sonra ise; oyun eğlence ve boş sözlerle meşgul olmaması, namazlardan sonra günaha girmekten oldukça sakınması gibi şeylerdir.[106]

b) İkinci sıfat ise zekât ve sadakadır. "*Onların mallarında belli bir hisse vardır. İsteyen ve istemeyen için.*" (Mearic, 70/24-25)

Bu âyet-i kerîme-i kerîme de insanın cimrilik özelliğini eğitime tabi tutmaktadır. Kişi, kendi malında bir başkasının da hisse sahibi olduğunu öğrenmekte, zekât ve sadaka gibi yardımlarla, kendisinde bulunan fakirin hissesini verme durumunda kalmaktadır.

Âyet-i kerîmede geçen "malûm" kelimesinde ihtilaf ediliyor. İbn Abbas, Hasan ve İbn Sîrîn diyorlar ki; bu kelime, farz olan zekâtı ifade eder. Zekâtını veren kişinin sadaka vermemesinde bir beis yoktur. Ayrıca bu kelimenin zekâta şu iki yönüyle işareti vardır:

1. Takdir edilmiş, malum, belli olan hak, ancak zekâttır. Sadakada ise bir ölçü tayin edilmemiş olup gayr-ı malumdur.

2. Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîme-i kerîme ile zemmetmiş olduğu kişilerden bir istisnada bulunuyordu. Böylece âyette belirtilen "hakk"ı vermeyen kişi mezmum yani kötülenmiş olur. Bu sıfatlar üzere yapılan davranış ancak zekât olabilir. Çünkü zekât değil de sadaka vermeyen kişi kötülenmeyi hak etmemiştir.

---

[106] Razi, *a.g.e.*, 30/129.

Selef ise, bu kelime ile zekât dışındaki yardımların da kastedildiğini, bu âyet-i kerîmenin ancak bir uyarı şeklinde kabul edilmesi gerektiğini belirtiyorlar. Yine Âyet-i kerîmede geçen "mahrum" isteyemeyen, iffetinden dolayı zengin zannedilen kişidir. "Sâil" ise isteyen manasınadır.

c) Üçüncü bir sıfat ise kişinin ceza gününü tasdik etmesi olarak belirmektedir: "Onlar ki ceza gününü tasdik ederler." (Mearic, 70/26) Yeniden dirilişe ve haşre inanırlar. Kişi, ahiret inancıyla hareket ettiği zaman, dünya ve onun içindekilerin geçici, fânî şeyler olduğunu idrak eder. Böyle düşünen fertler ise hırs ve tamahtan uzak dururlar. Çünkü onlar ebedî ve fani olmayan bir zenginlik ummaktadırlar.

d) Dördüncü olarak beliren sıfat ise: "*Onlar ki, Rabb'lerinin azabından korkarlar.*" (Mearic, 70/27) âyet-i kerîme-i kerîmesi ile ifade edilmektedir. Korku, iki şeyden dolayı olur: Kişi, ya dinî vecibelerini yerine getirmemekte ve bundan dolayı Rabb'inin gazabını çekeceğinden korkmaktadır. Ya da haram irtikâp etmekte ve harama girdiğinden dolayı korkmaktadır.

Kendisine bir sorumluluk yüklenmiş kişide korku ve endişe devam ederse, kendisine ister ilmî isterse de amelî bir sorumluluk yüklenmiş olsun, en küçük bir hata yapmamaya çalışır.

Sonra, Cenâb-ı Hak bu korkuyu: "*Çünkü Rabb'lerinin azabına güven olmaz.*" (Mearic, 70/28) âyet-i kerîmesi ile de tekid etmiştir. İnsan, her zaman için yükümlülüklerini tam olarak yerine getiremez. Kötülüklerden de tam anlamıyla sakınamaz. Öyleyse Allah'a karşı devamlı bir mehafet yani korku içerisinde bulunacaktır.[107]

e) Beşinci sıfat ise şöyle ifade edilmektedir: "*Ve onlar ırzlarını korurlar.*" (Mearic, 70/29) Kişi, bazen en iyiyi ve en güzeli

---

[107] Razi, *a.g.e.*, 30/130.

elde edebilmek için hırsla uğraşır. Bunlar öyle insanlardır ki yalnız nefsî arzularına uyarlar. Kendilerine bir şey verildiğinde memnuniyetlerini ifade ederler. Bir şeyden mahrum bırakıldıklarında da hemen gazaba gelirler. Kişide "ırzını korumak" gibi bir duygu, düşünce yeşermemişse o kişi evli dahi olsa hırstan dolayı başkalarının ırzına göz dikebilecektir. Bilindiği gibi Âdem'in oğlu Kabil'in Habil'i öldürmesinin sebebi, kendisine verilen eşi beğenmeyip, Habil'in eşini kıskanması, hırsla onu talep etmesi, alamayınca da kardeşini öldürmesiydi.

İbnu'l-Arabî diyor ki: Bu âyet-i kerîme hariç daha önce geçen diğer âyet-i kerîmeler kadınlar ve erkekler hakkında umumidir. Ama bu âyet-i kerîme sadece erkeklere/kocalara hitap etmektedir. Bunun delili de kendinden sonra gelen "ancak eşleri yahut ellerinin sahip olduğu (cariyeler) hariç." (Meâric, 30) âyet-i kerimesidir.[108]

f) Altıncı sıfat ise emanete ve verilen sözlere riayet olarak belirmektedir: "*Ve onlar emanetlerini ve ahidlerini gözetirler.*" (Mearic, 70/32) Emanet ve ahid, insanın gerek fiilen ve gerekse de kavlen din ve dünya işlerine ait üzerine yüklendiği ve sorumluluğunu kabul ettiği şeylerdir. İnsanlarla iyi geçinmek, söz verip tutmak vb. gibi. "Emânet" kelimesi "ahd" kelimesinden daha geneldir. Bu durumda, verilen her söz aynı zamanda bir emanettir de.[109] Kişi, hırslılığı ya da cimriliği ile bazen emanete hıyanet eder, vermiş olduğu sözlerden de döner. İşte Kur'ân-ı Kerîm emanete riayeti ve verilen sözlerden dönülmemesi gerektiğini, kişi hırslı dahi olsa hırsını yenerek bu gibi güzel vasıflarla bezenmesini ulvî bir gaye olarak tahakkuk ettirmektedir.

---

[108] el-Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/105, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 1967.
[109] Kurtubi, *a.g.e.*, 12/107.

8. İnsanın Aceleci Olması

Acelecilik bizim tabiatımızda yaratılışımızdan vardır. Öyle acelecidir ki, sanki "*insan, aceleci olarak yaratılmıştır.*" (Enbiya, 21/37). Âyet-i kerîmede insan cinsi kast olunmaktadır. Allah, insanda acelecilik hissini terkip etmiş ve sanki insanı aceleden yaratmıştır. Aşırı acelecilik insanın lazımı gibidir.[110] Şu halde acelecilik insanın tabiatında ve yapısında vardır. Gözünü her zaman içinde bulunduğu anın ötesine diker ve geleceği kucaklamak ister. Aklına gelen her şeyi o anda yapmak ister. Kendi zararına da olsa vaat edilenlerin hepsinin hemencecik gelip çatmasını arzu eder. Ancak Allah'a bağlanıp O'na dayanarak huzura eren ve her şeyini Allah'a havale ederek bekleyenler bunun dışındadırlar. Aslında iman insana güven, sabır ve huzur verir.[111] Bu âyet-i kerîmedeki "insan" kelimesinin ihtiva ettiği mana hakkında iki görüş ileri sürülmektedir:

Birinci görüşe göre bu kelime ile insan nevi kast olunmaktadır. Birinci görüştekilerin yorumuna göre âyet-i kerîmenin daha öncesinde anlatılan insanlar Allah'ın azabını ve O'nun varlığını kabul etmeyi mecbur hale getirebilecek bazı delilleri acele bir şekilde istiyorlar ve "bu vaat ne zaman (gerçekleşecek)?" diye soruyorlardı. Allah, onları bu tutumlarından dolayı kınayarak sanki şöyle diyor: "Sizin acele etmeniz garip değil. Çünkü sizin cibilliyetiniz, fıtrat ve tabiatınızda acelecilik vardır."[112]

İkinci görüştekilerin yorumuna göre ise âyette muayyen bir şahıs kastedilmektedir ve o da Âdem peygamberdir. İbn Cüreyc'in Mücahid'den yapmış olduğu bir rivayette Allah her şeyi yarattıktan sonra Cuma gününün sonuna doğru Âdem'i yaratmış, ruh Âdem'in henüz başına girmiş ama ayaklarına

---

[110] Nesefî, a.g.e., 4/248.
[111] Kutub, Seyyid, a.g.e., 10/132-133.
[112] Razi, a.g.e., 22/171.

ulaşmamışken "Ya Rabbi, yaratılışımı güneş batmadan acele ederek tamamla" demiştir. Leys diyor ki, işte "insan aceleden yaratılmıştır" sözü ile bu anlatılmak istenmektedir. Süddi'ye göre ise Âdem'e ruh üfürüldüğünde ruh henüz baş tarafındayken hapşırmış, melekler Âdem'e "Elhamdülillah de" diyerek uyarmışlar, o da "Elhamdülillah" demiş, ruh göz tarafına ulaştığında Cennet meyvelerini görmüş, ruh karnına ulaştığında da canı bu meyvelerden yemek istemiş, ama ruh henüz ayaklarına ulaşmamış olduğu için yürümek istediğinde yürüyememiştir. İşte bu sebeple onun evlatları da acelecilik tabiatına varis olmuşlardır.[113]

İnsan, istemek konusunda da acelecidir. "*İnsan hayra dua eder gibi, şerre dua etmekte (hayrı ister gibi şerri istemekte)dir. İnsan pek acelecidir.*" (İsra, 17/11) İnsan, sonucuna bakmaksızın hatırına gelen her şeyi yapmak ister.[114] Hadiselerin ne şekle gireceğini ve neticenin ne olacağını bilemez. Bir işi yaparken o işin sonunda şerle karşılaşacağından habersizdir ve bilmeyerek işin bir an önce olması için acele eder. Bazen de şerle karşılaşacağını bildiği halde kendine hâkim olamadığı için yine o işin olmasını ister.[115] Bunun sonucu olarak insan:

1. İyilik ister gibi kötülük de ister.
2. Allah'ın âyet-i kerîmelerini (mucizelerini) görmek ister.

Oysa gerek kötülük istemek, gerekse Allah'ın âyet-i kerîmelerini hemen görmeyi istemek normal insanın davranışını ortaya koymuyor. Söz konusu tavrı belirtmek aceleci yapının ürünü olmaktadır.[116]

Bir şeyi bekleme konusunda da insan acelecidir. Üstelik

---

[113] Razi, a.y.
[114] Beyzavi, *a.g.e.*, 4/24.
[115] Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, 9/292.
[116] Gölcük, *a.g.e.*, s. 20-21.

bu acelecilik vasfı onları bilgi konusunda da yanıltmaktadır. Yani aceleciliğin hâkim olduğu bir fert ya da toplumda genellikle cehalet vasfı mündemiçtir. Hatta acelecilikle cehaletin doğru orantılı olduğunu bile söyleyebiliriz. "*De ki: (Azabın ne zaman geleceğine dair) bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Ben, benimle gönderilen şeyi size duyuyorum; fakat sizi cahillik eden bir kavim görüyorum." Nihayet (azabın) geniş bir bulut halinde vadilerine doğru geldiğini görünce: "Bu, bize yağmur yağdıracak bir buluttur" dediler. Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şey, içinde acı azap bulunan bir rüzgârdır."* (Ahkaf, 46/23-24) Âyet-i kerîmede, bu insanların acelecilik vasfının tek nedeni cehalet olarak görülüyor. İnançsızlık veya şüphe de insanı aceleciliğe sevk ediyor, bu ortamı hazırlıyor: "*Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler.*" (Şura, 42/18) Buradan hareketle inançlı kişilerin daha olgun bir yapıya büründüğünü anlamak zor değildir. "*Rahman'ın kulları ki yeryüzünde mütevazı olarak yürürler.*" (Furkan, 25/63) âyet-i kerîmesi de bu hususa parmak basmaktadır.

9. Zayıf Yaratılışlı Olması

İnsandaki temel karakterlerden birisi de onda zayıf yönlerin bulunmasıdır. Hemen belirtelim ki burada zayıflık ya da zaaf kelimeleri ile belirtmek istediğimiz şey, kelime anlamı itibarı ile zayıflık ve bu zayıflığın mutlaka her insanda bulunması gerekli bir unsur olduğu iddiası değildir. Burada zaaf ya da zayıflıkla ifade etmek istediğimiz nokta kişinin sabırsızlık gösterdiği noktalardır. Mesela fazla sorumluluk yüklenmekten uzak durmak aslında bir kaçışın ve dolayısıyla da sabırsızlığın yani zaafın işaretidir. Yine başarı yönü itibariyle hep başkalarından önde olma isteği de bir zaafın işaretidir. Ancak bu zaaf

çeşidini yermek ya da kötülemek gerekmemektedir. Çünkü başarı hırsı ve tutkusu her ne kadar kişiye ait zayıf yön olsa da neticesi itibarıyla güzel olabilir. Bu nedenle fertte kötü netice ve tesirler bırakan zaafı bu ikincisinden yani güzel netice veren hırstan ayrı tutmak lazımdır ve bizim konumuz da daha çok birincisi ile ilgilidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.*" (Nisa, 4/28) denmektedir. Bu âyet-i kerîmede de kastedilen zayıflık bedenî ya da fizikî bir zayıflık değildir. Bu zayıflık, insanın şehvet ve lezzet hislerine tabi olması yönündeki zayıflıktır.[117] İnsan, çoğu kere şehvetine sabredemez ve itaatin getirdiği güçlüklere tahammül edemez.[118] İtaat ve ibadetin getirebileceği bazı zorluklara karşı insanın tahammülsüzlüğünü izah etmesi açısından Buhârî'deki şu hadis oldukça ilgi çekicidir. Buhârî'nin rivayetine göre, Allah bu ümmet için miraç gecesinde elli vakit namaz farz kılmış, Hz. Peygamber de bu farziyeti yüklenerek dönüş yolculuğuna başlamıştı. Musa peygamberle karşılaştığında Musa (aleyhisselâm) ona: "Allah ümmetine neyi farz etti?" diye sormuş Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de: "Elli vakit namaz farz etti" demiştir. Karşılıklı konuşma daha sonra şöyle cereyan eder: "Rabb'ine dön(de şefaat iste), zira ümmetin buna güç yetiremez". Müracaat ettim. Allah yarısını indirdi. Ben de Musa'nın yanına dönüp: "Yarısını indirdi" dedim. (O yine): "Rabb'ine müracaat et, zira ümmetin güç yetiremez"dedi. (Bir daha) müracaat ettim. Allah, yine kalanın yarısını indirdi. Ben de Musa'nın yanına döndüm. (O yine): "Rabb'ine dön zira ümmetin buna yine güç yetiremez" dedi. (Bir daha) müracaat ettim. Allah: "Onlar beştir. Ama yine onlar ellidir. Benim nez-

117 Razi, *a.g.e.*, 10/68.
118 Beyzavi, *a.g.e.*, 2/57.

dimde hüküm değişmez" buyurdu. Musa'nın yanına döndüm. (O yine) "Rabb'ine dön" dedi. Ben de: "Artık Rabb'imden utanır oldum" dedim."[119]

Aslında insandaki sabır özelliği işletilebilse o zannettiğinden daha güçlü ve dayanıklı olduğunu çabucak anlayıverecektir. Bu hususa şu âyet-i kerîme işaret etmektedir: "*Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti, sizde zaaf bulunduğunu bildi. Bundan böyle sizden sabreden yüz kişi olsa iki yüz kişiyi yenerler. Ve eğer sizden bin kişi olsa Allah'ın izniyle iki bin kişiyi yenerler. Allah sabredenlerle beraberdir.*" (Enfal, 8/66) Görülüyor ki zayıflığın önüne ancak sabırla geçilebilmekte, sabretmekle insan kendi zaafını yenebilmektedir.

10. Mücadeleci Olması

İnsanın yapısındaki temel karakterlerden birisi de onun mücadeleci bir ruha sahip olmasıdır. Pek çok insanın hayatta en fazla yaptığı, zevk aldığı, kendisini kabul ettirmek için başvurduğu metot tartışmadır. Şüphesiz tartışmanın faydalı yönleri olduğu gibi zararlı yönleri de vardır. Gerçeğin bulunmasına, ilmî ve fikrî hayatın gelişmesine yardım eden tartışma yeni ufukların açılmasına sebep olurken faydalı, amacı yalnızca tartışmak olan kırıcı ve yapıcı olmayan tartışmalar ise zararlıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın herhalde menfî yönden yaptığı tartışmalara işaret edilmekte, bu yönüyle insanın yaptığı tartışmalar yerilmektedir.[120] Meselâ: "*And olsun biz bu Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara her çeşit misali türlü biçimlerde anlattık. Ama insan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.*" (Kehf, 18/54) "*İnkâr edenler hakkı batılla yok etmek için mücadele*

---

[119] *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1/277-279, Ank.-1979.

[120] Gölcük, *a.g.e.*, s. 22.

ediyorlar." (Kehf, 18/56) "*Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah'ın âyet-i kerîmeleri hakkında tartışırlar.*" (Mümin, 40/35-56) "*Allah'ın âyet-i kerîmeleri hakkında tartışanların nasıl (Hak'tan) çevrildiklerini görmedin mi?*" (Mümin, 40/69) "*Ta ki âyet-i kerîmelerimiz hakkında tartışanlar, kendileri için kaçacak bir yer olmadığını bilsinler.*" (Şura, 42/35) "*Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu? dediler. Bunu sadece tartışma için ortaya attılar.*" (Zuhruf, 43/58)

Görüldüğü üzere âyet-i kerîmelerde işaret edilen insanın tartışmacılık yani mücadelecilik yönü, genelde gerçeğe karşı çıkma, doğruyu kabul etmemede gösterilen peşin hüküm ve ön yargı gibi menfî yönleri belirtmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi gerçeğin bulunması yönünde yapılan ilmî, fikrî ve edebî münakaşa ve tartışmalar hiç şüphesiz insanlara gerçeğin bulunmasında en yardımcı faaliyetlerdendir diyebiliriz. Çünkü fikirlerin çarpışmasından ancak gerçek ortaya çıkar.

İnsandaki temel karakterleri böyle sıralayıp bırakmak elbette yeterli ve kâfi değildir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in insandaki bu karakterleri yani şahsiyet eğitimini ne şekilde ele aldığını bulup ortaya koymak gerekmektedir. Şimdi bu konuyu yani, Kur'ân-ı Kerîm'in bu temel karakterleri nasıl eğittiği bahsini ele almaya çalışacağız.

B- KUR'ÂN-I KERÎM'İN İNSANDAKİ TEMEL KARAKTERLERİ EĞİTİMİ

İnsandaki fitne ve bozgunculuk duygusunu Kur'ân, "yardımlaşma, iyilik ve takva üzerinde olma" kavramlarını kullanarak eğitir. Mesela: "*Ey inananlar!.. Bir topluma karşı beslediğiniz kin, sizi saldırıya sevk etmesin, iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın, Allah'tan*

korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir." (Maide, 5/2) Âyet-i kerîme, sadece duyulan bir kinden ötürü Müslüman toplumun başka bir topluluğa saldıramayacağını belirtiyor. Hatta Müslüman toplum, meşru bir müdafaada bulunduğu anda dahi karşı taraf barışı seçiyorsa, Müslüman toplumun da barışı seçmekten başka bir çaresinin olmadığını şu âyet dile getiriyor: "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de barışa yanaş ve Allah'a dayan, çünkü O, işitendir, bilendir.*" (Enfal, 8/61)

İnsandaki nankör karakteri ifade eden ve daha önce bahsi geçen Hac sûresindeki 66. âyet-i kerîmeyi de tek başına değerlendirmemiz mümkün değildir. Çünkü Allah, insanlardaki bu menfî karakteri müspet hale kanalize etmek için daha önceden aynı sûrenin 63. âyet-i kerîmesinde yağmuru yağdıranın, yeryüzünde bitkiyi var edenin kendisi olduğunu beyan ederek çok lütufkâr olduğunu ifade etmiştir. Bu lütufları da göremeyenlere 64. âyet-i kerîmede göklerde ve yerde mevcut bütün eşyanın Allah'ın olduğunu, her şeyin kendisine muhtaç ama kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığını, bu sebeple gerçek övgüye layık olduğunu ifade etmiştir. Daha sonraki âyet-i kerîmede de insanlığa özellikle karada ve denizde sağladığı imkânları, dolayısıyla insanlara olan engin şefkat ve merhametini hatırlatmaktadır. Sonra ise 66. âyet-i kerîmede, Allah'ın en büyük lütfu olan hayata, insanın ölüm ile birlikte, en temel korkusu olan yokluğa mahkûm etmeyip, kendisini yeniden kavuşturacağı ikinci ve ebedî hayata işaret etmektedir. Dolayısıyla bütün bu nimetlere karşı insanın nimetin kadir ve kıymetini bilir bir tavır alması, şükür hisleri ile dolması ve nimetlere karşı kadirşinas olması istenmektedir. Ancak Allah'ın insanoğlunun şükrüne ihtiyacı yoktur. Şükreden kendi nefsi lehine şükretmekte, nankörlük yapan da kendi nefsi aleyhine nankörlük yapmaktadır.

Zulüm yapmaktan korunabilmesi, zâlim sıfatını üzerinden

atabilmesi için insanların yapmaları gerekeni ise Kur'ân şöyle açıklar:

"*Allah'ın mükâfatı şu kimseler içindir ki;*

İnanıp Rab'lerine dayanırlar,

Büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar,

Kızdıkları zaman affederler,

Rablerinin çağrısına gelirler, namazı kılarlar,

İşleri aralarından danışma iledir,

Kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler,

Ancak bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar." (Şura, 42/36-40)

Açıkça görüldüğü üzere Kur'ân, yukarıda maddeleştirdiğimiz sıfatları taşıyanlar için mükâfat vaat etmektedir. Ancak zulüm ve saldırganlık sıfatını taşıyanlara da ceza öngörmekte ve onların sakınmalarını amaçlamaktadır. Yani Kur'ân zulme ve zalime asla razı ve taraftar değildir.

"*Ancak şunlar aleyhine yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. İşte bunlar kınanırlar ve böylelerine acı bir azap vardır.*" (Şura, 42/42.)

Görüldüğü gibi zulüm ve zalim kınanmaktadır, ama zulmün karşısına Kur'ân bazı müspet hareketleri alternatif olarak getirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in genelde zulüm olarak nitelendirdiği davranışlar şunlardır:

• Mescidlerde Allah'ın anılmasının yasaklanması,[121]

• Şahitliğin gizlenmesi,[122]

• Allah adına yalan uydurulması veya O'nun âyetlerinin yalanlanması,[123]

---

[121] Bkz. Bakara, 2/114.
[122] Bkz. Bakara, 2/140.
[123] Bkz. En'âm, 6/21.

• Allah'ın âyet-i kerîmeleri okunduğunda yüz çevrilmesi.[124]

Kur'ân-ı Kerîm'in zâlim karakter karşısında koyduğu müspet karakter ise "muhsin" olmalıdır. Bu husus şöyle belirtilir:

"*Onların neslinde muhsin de var, açıkça kendisine zulmeden de.*" (Saffât, 37/113)

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyet-i kerîme de konumuz açısından oldukça ilgi çekicidir:

"*Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur.*" (Fatır, 35/32)

Görüldüğü gibi âyet-i kerîme, insanları "nefsine zulmeden', "orta giden" ve "hayırlarda öne geçen" diye üç bölüme ayırmaktadır. Demek ki "zulüm" karşılığında insan için iki alternatif görünmektedir. Vasat olma ve hayırlarda yarışma. Diğer yarışmaların ise şahsiyet bozucu bir yanı var. Mağlup olunduğunda hissedilen stres ve bunalım gibi duygular şahsiyeti menfî manada etkiler. Bunun da sebebi bu tür yarışların sunî olmasıdır. Ama hayırda yarış duygusu böyle değildir. Çünkü Kur'ân, insanları fıtrî bir yarışa yönlendiriyor ve karakteri düzeltici bir fonksiyon meydana getiriyor. Bu durumu basit bir misalle biraz daha açmak istiyoruz. Meselâ, muhtaç kişi ya da kuruluşlara yardımda bulunma bir "hayır" ifade eder. Yardım konusu bir cami yapımı içinse, sadece bir tuğla satın alacak kadar maddî destekte bulunanla, en büyük yardımı yapan kişi arasında "yardımda bulunmuş olma" duygusu ya da manevî yönden rahatlama hisleri açısından pek büyük bir fark görülmez. İşte hayırda yarışmanın bu özelliği diğer yarışma çeşitlerinde görülmez. Bunun nedenini hemen herkes fark edebilir. Bir spor yarışmasında birincilerin

---

[124] Bkz. Kehf, 18/57.

sevinçten, kazanamayanların da üzüntüden ağladıkları çoğu kez müşahede edilen vakalardandır.

Söz konusu âyet-i kerîme ile ilgili Kurtubi'den şu nakilleri yapmakta fayda mülahaza ediyoruz: "Nehhas'a göre "nefsine zulmeden"den maksat inançsız kişidir. İbni Abbas da bu âyet-i kerîmeye göre kurtulan iki kısım insandır diyor. O zaman cümlenin Arapça takdiri şöyle olmaktadır: "Kullarımızdan bir kısmı yani kâfir olanlar nefislerine zulmedenlerdir." Hasan'a göre ise, bir sonraki âyette "cennete girerler" cümlesinde bulunan zamir, muktesit ve sabık bi'l-hayrât için geçerli olup, zâlim kişi bu zamire dâhil olmamaktadır. İkrime, Katade, Dahhak ve Ferrâ'dan gelen bir görüşte ise muktesid, asi mümin; sabık ise mutlak manada müttaki kişidir.

Bu âyet-i kerîme Vâkıa sûresindeki şu âyet-i kerîmelere benzemektedir. "*Ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman; sağın adamları, ne uğurlulardır onlar! Solun adamları, ne uğursuzlardır onlar! Ve o sabıklar, (inançta ve amelde duraksamadan) ileri geçenler!*" (Vakıa, 56/7-10)

Ayrıca Âyet-i kerîmede "seçtiklerimiz" ibaresi var ki zalim kişinin bu zümreye dâhil olması düşünülemez. Mücahid, nefsine zulmedeni solun adamı, muktesidi sağın adamı, sâbıkı da bütün insanları hayır konusunda geçen kişiler olarak yorumlamaktadır. Bazıları da "cennete girerler" kelimesindeki zamirin, âyet-i kerîmede belirtilen zâlimin kâfir ya da fâsık olmaması şartıyla bütün üç sınıfa şamil olduğunu belirtmektedirler. Bu takdirde mana şöyle olmaktadır: Nefsine karşı zâlim olanlar küçük ve değeri az amelde bulunanlardır. Muktesid ise dünya ve ahirete hakkını verendir. Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamberin bu âyet-i kerîmeleri okuduktan sonra "hepsi de cennettedir" dediğini nakleder. Ömer b. Hattâb da bu âyet-i kerîmeleri okumuş ve bu âyet-i kerîmeler konusunda Hz. Peygamberin şöyle dediğini

nakletmiştir: "Geçenlerimiz geçmiştir. Muktesidimiz kurtulmuştur. Nefsine zulmedenimiz de affolunmuştur."[125]

Bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak İslâm bilginlerinin görüşleri gökkuşağı renkleri gibi çeşitlidir. Biz bütün bu görüşleri eserinde sıralamış olması açısından yine Kurtubî'den nakletmeyi uygun görüyoruz: "İslâm bilginlerinin zâlim, muktesid ve sâbık hakkındaki görüşleri farklılık arz etmektedir. Âyet-i kerîme her şeyden önce Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmeti hakkındadır.

Sehl b. Abdillah'a göre sâbık âlim; muktesid, müteallim; zâlim ise câhildir.

Zünnûn-i Mısrî'ye göre zâlim, Allah'ı sadece dili ile zikreden, muktesid kalbi ile, sâbık da O'nu hiç unutmayandır.

Antâkî'ye göre zâlim, sâhib-i ahvâldir.

İbn Atâ'ya göre zâlim, Allah'ı dünya için seven, muktesid ukbâ için seven, sâbık da sadece Hakk'ı dileyendir.

Ayrıca şöyle de denilmiştir: Zâlim cehennem korkusuyla, muktesid cennet umuduyla, sâbık da sırf rızâsı için Allah'a ibadette bulunandır.

Bir başka görüşte ise zâlim, dünyada zühd içerisinde yaşamaya çalışandır. Çünkü zâhid kişi zühd gayretiyle nefsine zulmetmekte dolayısıyla zâlim olmaktadır.

Yine, zâlim belâ anında sızlanan, muktesid belâlara sabreden, sabık da belalardan lezzet alan olarak tarif edilmiştir.

Yine, zâlim, Allah'a gaflet içerisinde ve gelenek şeklinde ibadet eden, muktesid ise O'na korku ve ümit içerisinde ibâdet eden, sâbık da O'na mehâbetinden dolayı ibadet edendir.

Yine, zâlim, eline mal geçtiğinde infak etmeyip cimrilik eden, muktesid ise kendisine verildiğinde saçan, sabık ise verilmediği halde şükür ve îsarda bulunandır.

---

[125] Kurtubi, *a.g.e.*, 14/346.

Yine zâlim, malı ile kendini müstağnî gören, muktesid kendini dinî ile müstağnî gören, sâbık da kendini Rabb'i ile müstağni görendir.

Yine zâlim, Kur'ân'ı okuyan ama onunla amel etmeyen; muktesid, Kur'an'ı hem okuyup hem de onunla amel eden; sabık da Kur'an'ı okuyan, onunla amel eden ve bilgilenen kişidir.

Sâbık mescide müezzinin ezanından önce giren, muktesid mescide girdiğinde ezan okunan, zâlim ise mescide girdiğinde ezan okunmuş olan kişidir.

Bazı ehl-i ilim ise şöyle demişlerdir. Sabık, vakti ve cemaati kaçırmayarak iki fazileti birden elde eden; zalim, namazdan gafil olup da hem cemaatı hem de vakti kaçıran kişidir.

Yine, zalim nefsini seven, muktesid dinini seven, sabık da Rabb'ini sevendir.

Aişe radıyallâhu anhâ da diyor ki: Sâbık, hicretten önce Müslüman olan, muktesid hicretten sonra, zalim de ancak kılıç zoruyla Müslüman olandır."[126]

İnsanın cehalet vasfı da Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yollarla eğitilir. Bunlardan birisi ilmin ve âlimin yüce tutulması, insanların ilme teşvik edilmesidir. Mesela: "*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (Zümer, 39/9) "*Rabbim benim ilmimi artır de.*" (Tâhâ, 20/114) ve "*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku ve öğren! İnsana bilmediklerini öğreten ve kalemle yazdıran Rabb'in Ekrem'dir (en cömerttir).*" (Alak, 96/1-5) gibi âyet-i kerimeler ilim ve ona teşvik konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de çok açık bir şekilde beyan edilen âyet-i kerîmelerdir. Üstelik Kur'ân-ı Kerîm'de insanı tefekkür, teakkul, tedebbür ve bunlara müteradif manalardaki hasletlere yani ilme ve bilgiye çağıran diğer Kur'ân-ı Kerîm âyetleri -ki bunların

---

[126] Kurtubi, *a.g.e.*, 14/348-349.

sayısı yedi yüzü geçmektedir- konumuza başka bir misal teşkil eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de dikkati çekecek çoğunlukta gelen ve mukayese belirten "se-ve-ye" kökünden kelimelerin bulunduğu âyet-i kerîmeler ilmi azîz, cehli de zelîl göstermekte, insanın cehalet karakterini ilim ve bilgi noktasına kanalize etmeye çalışmaktadır.[127] Meselâ "*Bil ki, Allah'tan başka ilah yoktur.*" (Muhammed, 47/19) âyet-i kerîmesi bize ilmin söz ve fiilden daha önce geldiğini ima etmektedir. Çünkü "bilme" fonksiyonu öne alınmıştır.

Şükür ise çok yönlü bir ibadettir. İnsanın nankör değil de "şekûr" yani çokca şükreden ve mümin olması bile Allah'ın azabına büyük bir perdedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus; "*Şayet inanır ve şükrederseniz Allah size neden azap etsin?*" (Nisâ, 4/147) şeklinde belirtilmektedir. Şükür ise nimetlerin artmasına sebeptir.[128] Şükreden kendi nefsi için şükretmiş olmakta, nankör olan da sadece kendi aleyhine nankörlük etmiş olmaktadır. Çünkü Allah (celle celâluhû), şükredenin şükrüyle, nankörün de küfrüyle ziyadeleşmemekte ya da noksanlaşmamaktadır. O, Kur'ân ifadesiyle "Ğaniy" ve "Hamid"dir.[129] İbrahim peygamber nimetlere karşı çokça şükreden bir kul olduğundan dolayıdır ki Allah tarafından elçilik vazifesi verilmiş, doğru yola iletilmiştir.[130]

Kur'ân, insanın içine düşmüş olduğu zor durum ve sıkıntılardan dolayı ümitsizliğe düşmesini hoş görmemiş, insandaki bu menfî karakter öğesini "ümitli olma" yönüne kanalize ederek eğitmeyi hedeflemiştir. Mesela Yakup peygamber, oğullarına şöyle bir öğretide bulunuyordu: "*Ey oğullarım! Allah'ın rahme-*

---

[127] Bu konudaki âyet-i kerîmeler için bkz.: Secde, 32/18; Maide, 5/100; En'âm, 6/50; Rad, 13/16; Nahl, 16/76; Fatır, 35/19; Zümer, 39/9; Ğâfir, 40/58.
[128] Bkz. İbrahim, 14/7.
[129] Bkz. Lokman, 31/12.
[130] Bkz. Nahl, 16/121.

tinden ümit kesmeyin; zira inançsız toplumdan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez." (Yusuf, 12/87) Melekler İbrahim peygambere bir çocuğu olacağını müjdeledikleri zaman o buna şaşırmış ve "bana ihtiyarlık dokunmuşken mi beni müjdelediniz" demiş, melekler de; "Sana gerçeği müjdeledik ümit kesenlerden olma!" demişlerdi. İbrahim peygamber de karşılık olarak; "*Sapıklardan başka kim Rabb'inin rahmetinden ümit keser.*" (Hicr, 15/53-55) demişti. Demek ki bırakınız en zor anları, vukuu bize imkânsız gibi görünen anlarda dahi ümitli olma ve ye'se düşmeme zorundayız.

Buna karşılık verilen nimetler karşısında böbürlenmeme de önemli bir özelliktir. Kur'ân, böbürlenip şımaranların sonunun genelde helâket olduğunu bildirmekte, üstelik Allah'ın, kurumlu ve böbürlenen insanları sevmediği bazı âyet-i kerîmelerde belirtilmektedir.[131] Karun'a büyük bir zenginlik verilmişti. O, bu zenginliğine bakıp böbürlenince kavmi ona: "*Şımarma, Allah şımaranları sevmez.*" (Kasas, 28/76) demişti. Ancak o, süsüne ve debdebesine bakıp mağrur oldu. Bazıları da onun ihtişamına bakıp yerinde olmayı arzu etmişlerdir. Allah, onu da evini de yere batırınca dün onun yerinde olmayı isteyenler "*demek inançsızlar gerçekten iflah olmazlar.*" (Kasas, 28/82) demeğe başladılar. Kur'ân, ahiret yurdunun, yeryüzünde böbürlenmeyenlere verileceğini belirtiyor.[132] Öyleyse Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek ne derece önemliyse, verilen nimetler karşısında da aşırı bir şekilde ve asıl vereni unutacak bir tarzda böbürlenip şımarmamak da o derece önem arz etmektedir. Kişi, her hadisede vasatı tercih etmeli, ifrat ve tefritten uzak yaşamalıdır.

İnsandaki acelecilik vasfı da sabırla eğitilir. Kur'ân Hz. Peygambere ve Müslümanlara sabrı tavsiye etmiştir. "*O halde*

---

131 Bu âyet-i kerîmeler için bkz.: Nisa, 4/36; Lokman, 31/18; Hadid, 57/23.
132 Bkz. Kasas, 28/83

sen de, peygamberlerden azim ve irade sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret, onlar için acele etme." (Rad, 13/24; Müminun, 23/111) âyet-i kerîmesi, aceleciliğin velev dinî duygu ve düşünceyle meydana gelmiş olmasını dahi hoş görmüyor. İnsanlara hakikatleri anlatma, duyurma gibi çok temiz, masum hareketlerde acele edilmesi güzel karşılanmıyorsa dünyevî herhangi bir konuda da aceleden kararlar vermek hiç hoş olmasa gerektir. Öyleyse sabır önemli bir vasıftır. Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenler övülmüş, Allah sabredenlerle beraber olduğunu birçok âyette dile getirmiştir. Zaten insanlar ahiret mükâfatına da ancak sabır sayesinde ulaşabileceklerdir.[133] Bu nedenle Kur'ân dünyayı "el-âcile" olarak adlandırır[134] ve bu dünyayı isteyenlere, Kendisinin dilediği kişilerle sınırlı olmak üzere vereceğini beyan eder.

Sabır, Kur'ân-ı Kerîm'de genelde salih amel, Allah'ın rızasını umma, namaz ve tevekkül gibi kavramlarla beraber kullanılmaktadır. Bu da bize sabrın aslında bizatihi zor ve güç olduğunu, dolayısıyla salih amel, tevekkül, namaz vb. manevî dinamiklere muhtaç olduğunu hissettirmektedir. Çünkü başa gelen herhangi bir darlık, sıkıntı, musibet vb. şeylerden ötürü insan acele ile reaksiyonlarda bulunur. İşte sabır, insana bir başka bir felaketi getirmesi muhtemel bulunan aceleciliğe karşı alınmış bir önlemdir ve yine Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle başa gelen musibetlerden dolayı sabretmek büyük irade isteyen bir fonksiyondur.[135] Dolayısıyla daha önce de belirttiğimiz gibi sabır manevî dinamiklere ihtiyaç duyar.

Aslında insandaki duygular aşırılığa meyillidir. Bu duygular ister manevî isterse maddî alanda bulunsunlar, vasatı edinmedikçe daima aşırılığa yönelirler. İşte insan, bu negatif uçlardan

---

133 Bkz. İsra, 17/18.
134 Bkz. Rum, 30/54.
135 Bkz. Lokman, 31/17.

pozitife yani vasata doğru çekilmediği müddetçe, mesela namaz kılan kendisini çokça namaza verebilme ya maksadıyla gerekirse direğe bağlayacaktır. Oruç tutan kişi de her gün oruç tutmak isteyebilecektir. Bir de aşırılıkların dünyevî olanlarına bakalım. Zengin olmak isteyen daha büyük bir hırsla başkalarının elindekine göz dikecek, başarı hırsı ile dolu olan etrafındaki kişilerin daima zevalini arzu edecek, başkalarına zerre iyilik dokunmasından bile rahatsız olacaktır.

Bir örnekle konuyu müşahhas hale getirmek istersek "ümitsizlik" kavramını ele alabiliriz. Fert, hayattan ya da inançlarından ümidini tam anlamıyla kesme noktasına geldiği anda yaşama mücadelesini de kaybetme noktasına gelmiştir. Yani, ümitsizlik, insanı helâke götüren bir hastalıktır. Kur'ân ise hangi safhada olursa olsun ümitsizliği yermekte ve insanları ümitli olmaya davet etmektedir. İşte bu çağrı, aşırı noktada bulunan ümitsizliği vasata doğru çekmekte, korku-ümit arası bir tutumu tavsiye etmekte, dolayısıyla insanı hayata döndürmektedir. Bu vasata çağrı, insan karakterleri itibarı ile böyle olduğu gibi, kişilerin manevî psikolojik dünyasında da kendisini hayat veren nefesi ile hissettirmektedir.

Kur'ân, bütün bu duyguları ve burada yer almamış olan diğerlerini hep bir seviyede tutmaya çalışır. Böyle bir dengeleme hedeflenmeseydi Müslüman şahsiyetler dahi inançsız fertler gibi düşünce ve aksiyonda icabında büyük kitleleri dahi peşinden sürükleyebileceği yanlış ideoloji ve saplantılara maruz kalabileceklerdi.

İkinci Bölüm

İNSANDAKİ TEMEL KARAKTERLERİ EĞİTMEK İÇİN KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILAN METOTLAR

İNSANDAKİ TEMEL KARAKTERLERİ EĞİTMEK İÇİN KUR'ÂN-I KERÎM'DE KULLANILAN METOTLAR

A- METOT KAVRAMI

Metot, araştırma yoluyla bulunup ortaya konabilecek müşahhas sebep-sonuç ilişkilerini, mümkün olduğu takdirde bu ilişkilerin temelinde yer alan ilmî kanunları, dayandıkları değişmez sebep-sonuç münasebetlerini tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir.[136]

Öğretimde yeni davranışlar kazandırılmasının nasıl gerçekleştirileceği, metot problemini ortaya koyar.[137]

Öğretim metodu, öğretilmek istenen konuya ve yetiştirilmek istenen insanın vasfına göre değişiklik arz eder. Onun için bir eğitim metodunu kendi tabiî şartları içinde değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte iyi bir metodun özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Konunun ve öğretimin amaçlarına uygundur.
2. Konunun özellikleri dikkate alınmıştır.

---

[136] Kurtkan, Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*

[137] Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 139, Selam Yayınevi, Konya-1988.

3. Psikolojinin prensiplerinden yararlanır.
4. Uygulamaya fırsat hazırlar.
5. Estetiğe önem verir.
6. Ekonomiktir.
7. Öğretmenin kişiliğine uygundur.
8. Öğrencide istek uyandırır.
9. Şahsiyeti geliştirir.
10. Mantığa uygundur.
11. Statik değildir.

Öğretilmek istenen bilginin insana en kısa yoldan, kalır bir şekilde öğretilmesi için, başta insanı çok iyi tanımak gerekir.[138] İşte insanı en iyi bilen varlık olarak Allah, Kur'ân vasıtasıyla insan karakterini eğitmeye çalışmaktadır.

B- KUR'ÂN-I KERÎM'DE GENEL EĞİTİM VE ÖĞRETİM METOTLARI

Bir binayı yapmada mimarın, topraktan iyi ürün elde etmede ziraatçının, teşhis ve tedavide doktorun nasıl bir metodu varsa, insanlara bilgi ve tecrübelerin aktarılmasında da eğitimcinin (ve yine aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in) bir metodu olduğunu düşünmekteyiz.[139]

İslâm, insanı madde ve mana, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlık, tüm temayül ve davranışları ile bir bütün olarak ele alır, her şeyi ile ilgilenir. Gaye, insanı mükemmelliğe ulaştırmaktır. Onu Allah'ın yarattığı fıtratla kucaklar, yaratılışında olmayan hiçbir şeyi ona yüklemez.

---

[138] Özbek, *a.g.e.*, 140.
[139] Özbek, *a.g.e.*, 138.

Kur'ân-ı Kerîm'in eğitim metotları, bütünüyle insan fıtratına ve insan şahsiyetine uygundur, metotlar insan yapısına göre konmuştur. Ölçü insanın yapısıdır. Metot olarak lüzumsuz ve yüzeyde kalan şeylerle uğraşmaz. İnsan davranışını idare eden merkezleri eğitmekle işe başlar. Mesela kalbin terbiye ve ıslahı büyük önem taşır. Zira davranışlar kalbe göre şekillenir, ondan fışkırır. Hatta insanın iyiliği ve kötülüğü bile ona bağlıdır. Kalp terbiyesi insanı huzura kavuşturur.[140]

Kur'ân-ı Kerîm'in parlak bir terbiye metodu vardır. O, kişinin terbiyesinde, öncelikle kalbe, Allah'a ve ahiret gününe imanı yerleştirir. İnsanın tepki ve duygularını tahrik ederek, aklı ikna eder, böylece aklı ve duyguyu birlikte terbiye eder. Bunu da zorluk olmaksızın, basit bir yolla ve insan fıtratına uygun olarak yapar. Kalbi de aynı yolla eğitir.[141]

Bu kısa girişten sonra şimdi de Kur'ân-ı Kerîm'in genel eğitim metotlarına geçebiliriz.

1. Örnek Yolu ile Eğitim

İnsanoğlunun bir örneğe ihtiyaç duyması, beşer ruhuna yerleştirilen bir tabiattan kaynaklanır ki o da taklittir. Taklit, çocuğu, zayıfı ve halkı, üstün bir insanı örnek edinmeye, kuvvetliyi ve reisi örnek almaya teşvik eden bir duygudur. Nitekim askerde erin bir komutana, bir örneğe ihtiyacı vardır. Fakat bu, taklit çeşitlerinden sadece birisidir. Taklit, cemiyetin yükselmesi ile gelişir. Yani cemiyet ilerledikçe fertlerin örneğe olan ihtiyacı da artar. İslâm eğitiminde taklit zirveye ulaşır. Çocuk ana-babayı, öğrenci öğretmeni, Müslüman peygamberi, çırak ustayı, asker komutanı örnek alır.

---

140 Buhârî, *İman*, 39.

141 Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, s. 38, İst.-1984.

Taklidin esaslarını öğrendiğimiz zaman konu daha iyi anlaşılacaktır. Taklidin unsurları üçtür:

a) Örnek alma ve uymaya duyulan istek: Çocuk ve genç, anlayamadığı gizli bir duygunun etkisi altındadır. Mesela o, düzgün konuşanı hoşuna gittiği için taklit eder. Hatta hareket ve davranışlarda, okuma, yazma, konuşma gibi tüm faaliyetlerde bile bu durum açık olarak görülür. Şu halde her insanda olduğu gibi, çocuk ve gençte de en iyi hareket eden, yapan, yazan okuyan kişi gibi yapma ve olma arzusu vardır. Meşhur birisinin giyim kuşamının bir anda moda olması da bundandır. İşte çocuklardaki bu taklit gayesizdir, fakat sınırlanamaz. Taklit eden kişi farkına varmadan tamamen veya kısmen taklide şayan olanı taklit eder.

b) İnsanoğlu muhtelif yaş seviyelerinde aynı kabiliyet ve güce sahip değildir. Küçüklerde bu kabiliyet ve güç daha sınırlıdır.

c) Her taklidin bir gayesi vardır. Fakat bu gaye mukallit tarafından bazen bilinir, bazen de bilinmez. Yani mukallit bazen bilerek, bazen de şuursuzca taklit eder. Şuursuzca yapılan taklit, tabiî olan, çocuklar ve toplum tarafından yapılan taklittir.[142]

Kur'ân insan karakterini eğitmede yine kendi ifadesiyle en güzel bir örnek olması açısından Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şahsiyetini gözler önüne koyar. Çünkü İslâm nazarında örnek edindirme, güzel örnek sunabilme en büyük eğitim metotlarından birisidir. Hz. Peygamber de insanlığın bu uzun tarihi boyunca beşeriyet için en güzel örneği oluşturmuştur. O, peygamber olmadan önce dahi şahsî yaşayışıyla bir terbiyeci ve doğruluk rehberi olmuştur.

---

142 Bayraktar, *a.g.e.*, 40

Allah, Hz. Peygamber vasıtasıyla hakkında şöyle dediği ümmeti oluşturmuştur:

"*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.*" (Ali İmran, 3/110)

Hz. Peygamberin bu örnek şahsiyeti sadece bir asra ya da nesle ait bir örnek de değildir:

"*(Rasûlüm!) Biz seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*" (Enbiya, 21/107)

"*Biz seni, ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.*" (Sebe, 34/28)

Şunu da açıkça söylemek gerekir ki bütün insanlığa hitap eden, zaman, coğrafya, ırk engellerini aşmış bir eğitimcide, diğerlerinden farklı "örnek olma" özellikleri vardır. Bu özellikleri kısaca izah etmek, konuyu daha anlaşılır hale getirecektir:

a) Gizli ve Kapalı Tarafının Olmaması

Peygamberlerin hayatlarını gözden geçirirsek, bunların arasında İslâm peygamberi'nin hayatını daha açık ve seçik araştırma şansına sahibiz. Diğer peygamberler için böyle bir imkânımız yoktur.

Tevrat'ta geçen peygamberler nasıl kişilerdi? Bu peygamberlerin hayatlarının ve ahlâklarının nasıl olduğu tam olarak bilinmemektedir. Onlara yakıştırılan çirkin kıssaların da burada anlatılmasını uygun görmüyoruz. Tevrat ravileri, bu gibi hikâyeleri uydurmuş, o masum peygamberlerin hayat hikâyelerine eklemişlerdir. Kur'ân ve Hadis ise, bu uydurma isnatları peygamberlerden uzaklaştırmaktadır. Yine bu raviler Hz. Nuh'dan, Hz. İsa'ya kadar gelip geçen ne kadar peygamber varsa hepsini karalamışlardır.

Hz. İsa'nın otuz üç senelik hayatının yalnız üç senesini biliyoruz. Bu zaman dilimine ait bilgilerimiz de bir kısım mucizeler ve harika hallerden ibarettir. Hayatının asıl özellikleri belli değildir.

Peygamberleri bir tarafa bırakalım. Hindistan, İran ve Çin'deki dinî şahsiyetlerin ahlâki yaşayışlarını tam olarak araştırmak için bile elimizde yeterli malzeme yoktur.

Görülüyor ki, dünyanın büyük eğitimcileri arasında yalnız İslâm eğitimcisinin yaşayışı harfi harfine, noktası noktasına bilinmektedir. Yani O'nun hayatı baştanbaşa belli ve açıktır.[143]

b) Kamil ve Mükemmel Oluş

İnsanları eğitme durumunda olan kişi için kemal şarttır. Ancak, bu vasıf sayesinde başkalarına karşı daha etkili olunabilir. İnsanlar hiçbir zaman eksik gördüğü kişilerin arkasından uzun süre gitmezler. Yani, insanlardaki eksiklikleri giderebilmek için eğitimcinin mükemmel olması gerekir. Başkalarını temizlemek isteyen kişinin, başta kendisinin temiz bir vasfa sahip olması zorunludur. Şu halde büyük eğitimcilerin hayatlarını araştırmak istediğimizde, en başta dikkat edeceğimiz nokta, söylediklerini yaşama ve kişilik bakımından güvenilir olup olmadıklarını ortaya koymaktır.

Şunu kesin olarak bilmek gerekir ki, bir eğitimcinin hayatı, tarihî sıhhat bakımından ne kadar sağlam olursa olsun, kemal vasfını taşımadıkça, insanlar için uyulacak "ideal örnek" sayılmaz.

Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı tarih yönünden bütün safhalarıyla bilinmektedir. Doğumundan tutunuz da sütanneye verilmesine, çocukluğuna, gençliğine kadar, hepsi bütün ayrıntılarıyla apaçık bilinmektedir. Doğruluğu,

---

[143] Özbek, *a.g.e.*, 258-259.

vefakârlığı, iyilikseverliği, herkesin yakinen bildiği sıfatlarıdır. Bu sebepten kavmi O'na güvenilir anlamına gelen "el-Emin" sıfatını vermişti.

Kâbe tamir edilirken, Hacer-i Esved'i yerine koyma hususunda büyük bir anlaşmazlık çıkar. Çünkü her kabile bu şerefin kendisine ait olmasını istemektedir. İşler iyice kızışır. Bir anda yemin edip kavga hazırlıkları yaparlar. Hatta bu uğurda ölümü göze aldıklarını ifade etmek için, bir çanakta kan getirip ellerini sokar ve ahitleşirler. Dört ya da beş gün bu gerginlik devam eder. Daha sonra konuyu çözümlemek için bir araya gelirler. Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyyetü'bnü'l-Muğire (Ebû Huzeyfe) şöyle bir teklifte bulunur:

"Mescidin kapısından ilk girecek kişiyi, ihtilaf ettiğiniz konuda hakem yapınız."

İlk defa kapıdan giren Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) oldu. Onu görünce hep birden: "Emin bu! Buna hiç itirazımız olmaz. Muhammed bu!" diyerek sevinç gösterisinde bulundular.

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) yanlarına varınca meseleyi kendisine anlatırlar. Dinledikten sonra, onlara bir yaygı getirtir ve Hacer-i Esved'i bizzat kendi elleriyle bu yaygının üzerine koyar. Daha sonra kabile temsilcilerine dönerek şu açıklamayı yapar:

"Her kabile yaygının bir köşesinden tutsun, sonra hep birlikte kaldırınız." Dediği gibi yaparlar. Konulacak yerin hizasına gelince, yine Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), kendi elleriyle taşı alıp yerine yerleştirir.[144]

Burada Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) eşsiz bir "problem çözme" dehası ve kemâl örneğine şahit olmaktayız.

---

[144] İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebevi*, Thk.: Mustafa es-Seka, s. 196-198, Mısır-1955.

Meseleyi, öncelikle herkesin ortak davası haline getirmiştir. Özellikle eğitimcilerin bu noktaya çok dikkat etmeleri gerekir.[145]

2. Kıssa Yolu ile Eğitim

Bu metodun Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan eğitim-öğretim metotları arasında önemli bir yeri vardır. Bu sayede mazideki önemli hadiseler büyük bir ahenk içerisinde ortaya konur. İnsan, tarihi bilmek zorundadır. Çünkü tarih, geçmişten geleceğe akan bir nehirdir. Tarihi iyi bilen istikbale güvenle yönelir.

Yaşlı insanlar daima gençlik yıllarını anarlar. Çünkü bu, onlara yeni bir güç verir. İnsanlık tarihi de, insan ömrü gibidir. İnsanın maziyi bilme, tarihi öğrenme arzusu olduğu gibi, toplumların da tarihî hadiseleri öğrenme, güç alma, iyi olanlar gibi olma, kötü olanlardan da ibret alma arzusu vardır. Diyebiliriz ki, insan tabiatı icabı kıssa ile eğitime ihtiyaç duyar.[146]

Kıssalar hemen hemen Kur'ânî bütün hedefleri içine alır. Kıssa yoluyla insandaki bozgunculuk duygusu imar etme duygusuna, nankörlük şükre, cahillik bilgiye, sadece zarar anında dua etme veya Allah'ı hatırlama devamlı bir kulluğa kanalize edilmektedir. Yine cimrilik, acelecilik ve mücadeleci olma gibi sıfatlar da kıssa vasıtasıyla yerlerini cömertliğe, teenniye ve yardımlaşmaya bırakır.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikri geçen kıssaları başlıca üç gruba ayırabiliriz:[147]

a) Tarihî Kıssalar

Bu kıssalarda isimler, şahıslar, yerler ve hadiseler özet olarak alınmıştır? Bütün peygamber kıssaları, peygamberleri yalan-

---

145 Özbek, 262-263.
146 Bayraktar, 48.
147 Kutub, Muhammed, *Menhecu't-Terbiyeti'l-İslâmi*, s. 194, Mısır-1980.

layanların kıssaları ve bunların yalanlamadan dolayı başlarına gelen hadiselerin nakledildiği âyetler hep bu gruptandır. Musa ile Firavun, İsa ile İsrâiloğulları, Hud peygamber ve Âd toplumu, Şuayb ile Medyen ahalisi, Nuh ve kavmi gibi.[148]

b) Vaki'î Kıssalar

Beşerî bir durum için örnek arz eden kıssalardır. Gerçek şahıslar ile örnek gösterilen herhangi bir şahıs arasında fark yoktur. Hz. Âdem'in oğulları arasında geçen hadise ile ilgili kıssa gibi. Söz konusu kıssa Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle nakledilir:

"Onlara Âdem'in iki oğlunu gerçek bir kıssa olarak oku: Hani her biri birer kurban sunmuşlardı, kurban birinden kabul edilmiş, ötekinden edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, kurbanı kabul edilene: "Seni öldüreceğim" demişti. O da: "Allah sadece korunanlardan kabul eder" dedi.

"And olsun eğer sen beni öldürmek için elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Çünkü ben âlemlerin Rabb'inden korkarım. Ben isterim ki sen, benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip ateş halkından olasın! Zalimlerin cezası budur."

Nefsi, onu kardeşini öldürmeye çağırdı, (o da nefsine uyarak) onu öldürdü, ziyana uğrayanlardan oldu.

Derken Allah, bir karga gönderdi, (karga) ona, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeliyordu. "*Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim" dedi ve pişman olanlardan oldu!*" (Maide, 5/27-30)

Bize göre bu kıssa ile Kur'ân, insanlardaki bozgunculuk karakterini törpülemeyi ve bozgunculuğun yerine de insanı sevmeyi, hürmet etmeyi, fesadın önünü almayı, kültürü ve nesli en

---

148 Misal olarak bkz. İbrahim Sûresi.

yüksek ve güzel derecede yaşatmayı amaçlamaktadır. Zaten bundan dolayıdır ki, Kur'ân bir canı yok etmeyi bütün bir insanlığı yok etmekle eşit tutmuştur.[149]

c) Temsîlî Kıssalar

Bizatihi gerçeği temsil eden, herhangi bir anda ya da geçmişte vukuu bulmuş olan kıssalardır.[150] İki bahçe sahibinin kıssası bu nevidendir ki bu kıssa Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle dile getirilir:

"*Onlara şu iki kişinin halini misal getir:*

Onlardan birine iki üzüm bağı lütfettik, bağların etrafını hurma ağaçları ile donattık ve bahçelerin arasında da ekin bitirdik.

Her iki bağ da meyvesini verdi, hiçbir şeyi eksik bırakmadı. O iki bağın arasında da bir ırmak akıttık.

O şahsın başka serveti de vardı. Arkadaşıyla konuşurken ona: "Benim," dedi, "malım ve servetim senden çok olduğu gibi, maiyet, çoluk çocuk bakımından da senden daha ilerideyim."

Bu adam gururu yüzünden kendi öz canına zulmeder vaziyette bağına girdi ve: "Zannetmem ki bu bağ bozulup yok olsun; kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Bununla beraber şayet Rabbimin huzuruna götürülecek olursam o zaman elbette bundan daha iyi bir akıbet bulurum." dedi.

Konuşma esnasında arkadaşı bu şahsa: "Ne o?" dedi, "yoksa sen, senin aslını topraktan, sonra da bir damla meniden yaratan, bilahare de seni böyle tam mükemmel bir insan şekline getiren Rabbini mi inkâr ediyorsun?

Fakat sen inkâr etsen de şunu bil ki benim Rabbim Allah'tır.

---

149 Bkz. Maide, 5/32.
150 Kutub, M., a.g.e., 193.

Rabbime hiçbir şeyi ortak saymam. Benim servetimin ve çoluk çocuğumun sayısının seninkinden daha az olduğunu düşündüğüne göre, bağına girdiğinde:

"Maşallah! Allah ne güzel dilemiş ve yapmış! Ondan başka gerçek güç ve kuvvet sahibi yoktur." demeli değil miydin?

Olur ki Rabbim senin bahçenden daha iyisini bana verir ve senin o bahçene gökten bir afet indirir de bağın kupkuru toprak kesilir yahut bağının suyu çekilir de ondan artık büsbütün ümidini kesersin."

Çok geçmeden, bütün serveti kül oldu... Sahibi bu halini görünce, bağın çökmüş çardakları karşısında, yaptığı masraflarına, harcadığı emeklere acıyıp avuçlarını ovuştura kaldı! "Ah!" diyordu, "ne olaydım, Rabbime ibadette hiçbir şeyi ortak yapmamış olaydım!"

Hâsılı o, Allah'tan başka kendisine sahip çıkacak bir topluluk da bulamadı, kendi kendini de kurtaramadı." (Kehf, 18/32-42)

Açıkça görüldüğü üzere kıssanın sonunda, menfî bazı karakterleri kendisinde bulunduran kişi hüsrana uğramaktadır. İnançlı, yani müspet karakterleri kendisine haslet edinmiş kişi de kazançlı çıkanlardan olmaktadır.

Anlayabildiğimiz kadarı ile bu kıssada kişilerdeki büyüklük (kibir) karakteri mutedil bir vasata getirilmek istenmektedir. Ayrıca, rahmet alındığında ümitsiz bir tavır sergileyen insanın durumu göz önüne getirilerek, yanlışlıklara baştan çözüm getirilmesi gerektiğine dair de bir işaret sezmekteyiz. Çünkü kıssadaki bu insanın, inançlı arkadaşına karşı tavrı onun biraz cehalet içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Öyleyse, yanlış davranışları sonuç verebilecek bilgisizliğin, yani cehaletin daha ilk baştan bilgi ile tedavi edilmesi gerekmektedir. Bilgi, insanı hem yanlış davranışlardan muhafaza etmekte, hem de, ona mutedil bir karakter kazandırmaktadır.

Gerek Kur'ân ve gerekse Hadislerde geçen kıssalar, her seviyedeki insanların eğitiminde son derece etkilidir. Çünkü kıssa, dinleyicinin ve okuyucunun dikkatini çeker, derse karşı ilgiyi arttırır, bilginin en kolay bir şekilde sunulmasını sağlar. Özellikle çocukların eğitiminde daha da etkilidir.[151]

3. Öğüt Yolu ile Eğitim

Öğüt, birine nasihat edip kalbini yumuşatacak ve Allah'ın azabından korkutacak şeyleri anlatmak suretiyle, o kişinin müspet karakter arz eder duruma gelmesini sağlamayı amaç edinen bir faaliyettir. Kur'ân, aynı zamanda bir öğüt kitabıdır. Bu isimlendirme bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır.[152]

Kur'ân-ı Kerîm'de öğüt kelimesi şu şekillerde kullanılmaktadır:

"*İşte bu Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere verilen bir öğüttür.*" (Talak, 65/2)

"*Sizden Allah'a ve ahiret gününe inanmış olanlara işte bununla öğüt verilir.*" (Bakara, 2/232)

"*Eğer, kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, onlar için hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu.*" (Nisâ, 4/66)

Kur'ân-ı Kerîm'de bir hayli öğüt vardır. Bu öğütlerin bir kısmı peygamberlerin,[153] bir kısmı anne-babaların[154] ve bir kısmı da hükemâ (âlimlerin) öğütleri şeklinde sunulmaktadır.[155]

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kadar çok öğüt bulunması, insa-

---

[151] Özbek, 242.
[152] Bkz. Yunus, 10/57.
[153] Bkz. Maide, 5/72; Müminun, 23/23; Nahl, 16/36.
[154] Bkz. Hud, 11/42; Yusuf, 12/5; Lokman, 31/13, 16, 17.
[155] Bkz. Kehf, 18/72; Yasin, 36/16-20.

nın nasihatten etkilenen bir psikolojiye sahip bulunduğunu göstermektedir.[156]

Gerçekten de insan psikolojisi, kendine söylenenlerden etkilenme kabiliyetine sahiptir. Fakat bu durum geçicidir. Bu sebeple öğüdün sık sık tekrar edilmesi gerekir.[157]

Eğitimde sadece öğüt tek başına yeterli olmayıp, öğüdün yanı sıra taklit edilebilecek bir de güzel örnek lazımdır. Örnekle yapılan öğüt, ruh ve vicdan için daha bir tesirli hale gelmektedir. Ancak güzel örneğin bulunması bazen tek başına fayda vermemektedir. Mesela annesi babası sigara veya içki içmediği halde çocukları içebilmekte veya annesi ile babasında ya da çevresindeki kişilerde müspet karakterler bulunabilmesine karşın fertte bazı menfî karakter ve tutumlar bulunabilmektedir.

İnsan, tabiatında bulunan zayıflık karakteri sebebiyle bazen basit hareketler yapabilmekte, düşük davranışlar sergileyebilmektedir. Öyleyse fertlerin, mutlaka güzel örneğe ve nasihatlere devamlı bir şekilde ihtiyaçları vardır diyebiliriz. Kur'ân canlı öğütlerle doludur. Bilhassa Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler -ki bunları daha ileride belirteceğiz- insanların tutum ve davranışlarını şekillendirme, bozuk ve menfi karakterlerin yerine müspetlerini yerleştirmesi açısından hem oldukça önemli hem de Kur'ân-ı Kerîm'deki genişliği ile ilgi çekicidir:

"Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür", demişti.

Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılarla taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.

---

[156] Özbek, 286.
[157] Kutub, M., 187.

Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.

(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) "*Yavrucuğum! Yaptığın iş, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa bile ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerde bulunsa, yine de Allah onu karşına getirir. Doğrusu Allah, çok lütufkârdır, her şeyden haberdardır.*

Yavrucuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar azmedilmeğe değer işlerdir.

Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek gezme. Zira Allah, kendini beğenmiş övüngen kimseleri asla sevmez.

Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir." (Loman, 31/13)

Kur'ân, Hz. Lokman'ın diliyle yapmış olduğu bu öğütle hiç şüphesiz insanların en güzel bir şekilde eğitimini amaçlamakta ve şu noktalara değinmektedir:

a) İnsanın Zâlimlik Vasfını Üzerinden Atması

Daha önce de belirttiğimiz gibi insan, ya verilen nimetlerin şükründen gafil olmakla nimetlere karşı; ya da haramlara yönelmekle nefsine karşı zâlim bir konuma düşmektedir. Bu durum, yani nimetlere karşı şükürsüzlük, aynı zamanda Rabbi tanımama gibi bir yanlışlığı da beraberine getirmektedir. İşte Kur'ân, bunun önüne geçiyor ve "şirk, büyük bir zulümdür."diyor.

b) Ana-Babaya Itaat

Burada da Kur'ân, insanın tabiatında bulunan mücadelecilik vasfını mutedil bir hale getirmek istiyor olabilir. Çünkü insan, en sevdiği kişi karşısında bile genelde mücadeleci bir tarz sergiler. Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Hidayet üzere olduktan sonra dalalete düşen bir topluluğa ancak cidal (birbiriyle çekişme) verilir."[158]

Ana-babaya itaatin Allah'a iman konusu, iman ve salih ibadetin meyvelerinden bir meyve olduğunu beyan için, Allah'a ibadet ve şirk yasağından sonra gelmiş olduğunu görüyoruz. Kur'ân ana-babaya iyilik etmeyi Allah'a iman için ikinci bir merhale saymıştır.[159]

Bu husus şu âyet-i kerîmelerde de görülmektedir:

"*Rabbin yalnız kendisine tapmanızı ve ana-babaya iyilik etmeyi buyurmuştur. Eğer ikisinden biri veya her ikisi senin yanında iken ihtiyarlayacak olurlarsa, onlara karşı "öf" bile deme, onları azarlama, ikisine de hep tatlı söz söyle.*" (İsra, 17/23)

"*Allah'a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin.*" (Nisâ, 4/36)

Hz. Peygamber de ana-babaya iyilik yapılması konusunda oldukça hassas davranmıştır. Çünkü bir defasında Hz. Peygamber'e bir sahabî geldi ve:

Ya Resûlallah! İnsanlar içinde benim hizmet ve ülfet etmeme en layık olan kimdir? diye sordu. Resûlullah da "Annendir" buyurdu. "Sonra kimdir?" diye sordu, Resûlullah yine "Annendir" buyurdu. "Sonra kimdir?" deyince de "sonra babandır" diye cevap verdi.[160]

---

[158] Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 44.

[159] Tavukçuoğlu, Mustafa, *Lokman Suresi Işığında İnsanın Eğitimi*, (Basılmamış Doktora Semineri), s. 20, Konya-1989.

[160] Buhârî, *Edeb*, 20; Müslim, *İman*, 141-142.

c) Namaz Kılmak

Lokman oğluna namaz kılmasını emretmekle, oğlunun, Rabbi ile arasındaki manevî bağın kuvvetlenmesine, nefsini tezkiyeye ve kalbini temizlemeye çağırmaktadır.

Namaz, kul ile Rabbi arasında bir bağ olduğundan dolayı "salât" yani "kavuşturan, bağ" diye isimlendirilmiştir. Böylelikle kulun kalbi âlemlerin Rabbi olan Allah'a kavuşmuş olur. Kul, bir günde en az beş defa O'nun önünde durur ve O'na müracaatta bulunur. Dua ve niyazda bulunarak boyun eğer, hayatın yüklerine karşı daha güçlü hale gelir.[161] Kur'ân, buna işaret ederek şöyle buyuruyor:

"*Kitaptan sana vahiy edileni oku ve namazı da kıl. Çünkü namaz, kötü ve iğrenç şeylerden vazgeçirir.*" (Ankebut, 29/45)

d) İyiliği Emredip, Kötülüğü Önlemek

İyilikten yana olmak ve kötülüğü önlemek toplumu ıslah eder, olgunluğa eriştirir, toplumun ahlakını ve faziletinin korur.

"Kötülük" (münker) kelimesi "günah" (masiyet) kelimesinden daha geniş bir anlam taşıdığı için Kur'ân "münkeri önlemek" diye bahsetmiştir. Bunun sebebi büyük-küçük her günahın kötü oluşu, fakat her kötünün günah olmayışıdır. Mesela, mükellef bir kimsenin içki içmesi hem münker hem de günahtır. Fakat bir delinin veya çocuğun içki içmesi günah sayılmasa da münkerdir. Bu nedenle, henüz rüştünü ispat etmemiş, ilk ve orta dereceli okullarda okuyan çocukların münker davranışlarına mani olmaya çalışmak gerekir.[162]

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker hususunda dikkat edilmesi gereken bazı hususları şöyle sıralayabiliriz:

---

[161] Tavukçuoğlu, 21.
[162] Bayraktar, 57.

1) Emir ve nehiyde yumuşaklık, incelik, tatlılık lazımdır. "*(Ey Muhammed), sen hikmetle, güzel öğütle Rabb'inin yoluna çağır ve onlarla iyi biçimde mücadele et.*" (Nahl, 16/125)

Peygamber Efendimiz de şöyle buyuruyor: "Bir şeyde yumuşak davranış özelliği bulunursa, o işi güzelleştirir. Şiddet ise, bulunduğu işi lekeler."[163]

2) Münker veya masiyet açık bir şekilde meydana gelmediği müddetçe, mani olmak gayesiyle kötülüğün ya da günahların araştırılması yani tecessüs de uygun görülmemiştir.[164]

3) Kişi, uyarma esnasında sabırlı da olmalıdır. Çünkü ister istemez bazı eziyetlerle veya istenmezlikle karşılaşabilecektir. Sabırsız davranması sonucunda, yapmak isterken bozabilir. Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) risaletin verilmesiyle birlikte bilindiği gibi ilk defa Alak sûresinin beş âyet-i kerîmesi indirilmiş daha sonra da Müddesir suresinin şu âyetleri verilmişti:

"*Ey bürünen peygamber! Kalk da (kavmini Allah'ın azabı ile) korkut, Rabbini yücelt; elbiseni temiz tut, azabı gerektiren şeyleri terk etmede sebat et. Az bir şey verip karşılığında çok şey isteme. Rabbinin rızası için sabret.*" (Müddessir, 74/1-7)

Görüldüğü gibi âyet-i kerîmeler emir ve inzar (uyarı) ile başlayıp, sabır emriyle son buldu. Demek ki uyarı esnasında davetçinin sabırlı olması gerekiyor. Sabırla ilgili bazı âyetleri sıralamak istiyoruz:

"*Rabbinin hükmüne sabret; çünkü sen, bizim muhafazamız altındasın.*" (Tur, 52/48)

"Ve inkârcıların diyeceklerine, (sana iftira ve yalanlarına) sabırlı ol ve onları güzel bir şekilde terk edip ayrıl." (Müzzemmil, 73/10)

---

163 Müslim, *Birr*, 23.

164 Bkz. Hucurat, 49/12.

"*O azim ve sebat sahibi peygamberler gibi sen de sabret.*" (Ahkâf, 46/35)

"*Rabbinin hükmü gelinceye kadar sabret.*" (Kalem, 68/48)

"*O halde (Ey Resûlüm), sabret; senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir.*" (Nahl, 16/127)

"*Kavminin eziyetlerine ve ibadete sabret; çünkü Allah, iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.*" (Hud, 11/115)

Buradaki son Âyet-i kerîmeden de anlaşılacağı üzere emredilen iyi işleri yaparken gerekli olduğu kadar; mahzurlu ve yasak şeyleri terk etmeye çalışırken de aynı sabır gereklidir. Sıkıntılara karşı sabretmek de buna girer. İbadetler noktasında da aynı sabrın gösterilmesi gerekmektedir.

e) Tevazu

Lokman, oğluna, Allah'ın kullarına karşı büyüklenmemesini, yüzünü çevirmemesini, insanları küçümsememesini tavsiye etmektedir. Bu tavsiye; kibirlenmenin, böbürlenmenin, eserde işlediğimiz anlamda fahrın zıt anlamlarıdır. İnsan, karakter yapısındaki bu olumsuzluğu, tevazu hasleti ile giderme durumundadır.

Hz. Peygamber bir defasında: "Size Cehennem ehlini haber vereyim mi? Onlar insafsızca böbürlenen kimselerdir."[165] demiştir.

Kişinin elbisesinin temiz, görünüşünün güzel olması kibirlenme ve büyüklenme manasını taşımamaktadır. Çünkü bir defasında Hz. Peygamber kalbinde zerre miktar kibir taşıyanın Cennete giremeyeceğini haber verince sahabelerden birisi:

"Ya Resûlallah! İçimizde elbisenin ve pabuçlarının güzel olmasından hoşlanan insanlar var" demiş, Hz. Peygamber de (sallallahu aleyhi ve sellem):

---

[165] Buhârî, *Edeb*, 6; Müslim, *Cennet*, 46.

"Allah güzeldir, güzel olanı sever. Kibir ise, hakkı beğenmemek ve insanları küçümsemektir."[166] karşılığını vermiştir.

Buraya kadar naklettiklerimiz Kur'ân-ı Kerîm'in öğütleri konusunda sadece bir örnek, numune hükmündedir. Yoksa Kur'ân bütünüyle bir mevize ve insanlar için bir doğruluk rehberidir.

"*Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, Allah'tan korkanlara yol gösterme ve öğüttür.*" (Ali İmran, 3/138)

4. Teşvik ve Sakındırma Yolu ile Eğitim

İslâm terbiyesinin bu metodu, Allah'ın insanı, rağbetten doğan lezzet, nimet, refah vs. ile sakındırmadan meydana gelen elem, acı, kötü, sonuç üzerine üzülme fıtratıyla yaratması üzerine bina edilmiştir.

Teşvik ve sakındırmanın en alt derecesinde insanlarla hayvanlar beraberdir. Hemen hemen kâinattaki bütün canlılar hissettikleri an kendilerine eziyet veren şeyden derhal uzaklaşırlar ve kendi hayatlarının veya cinslerinin hayatının devamında rol oynayan lezzetleri kabul ederler. Korkuda benzerlik olmasına rağmen ümit duygusunda ayrılırlar. Allah insanı öğrenme, ibret alma, düşünme, amel etme vs. gibi vasıflarla onlardan ayırmıştır.[167]

1) Aslında ceza her şahıs için zaruri değildir. İnsan vardır, bir örnek ve öğüt yeter, hayatı boyunca cezaya ihtiyaç duymaz. Bütün insanlar şüphesiz böyle değildir. Yine öyle insanlar vardır ki, bir değil, bin defa cezayı hak ederler. Yine ceza, bir eğitimcinin aklına gelmesi gereken ilk ve en kolay yol da değildir. Eğer kişi örnekle yola gelmiyorsa öğüt verilir, hayra çağırılır ve kabul edebileceği düşüncesiyle -ki kitabımızda bir nebze değindik- uzun bir süre sabretme yoluna gidilir:[168]

---

[166] Müslim, *İman*, 47.
[167] Bayraktar, 55.
[168] Kutub, M., 190.

(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve "*Ben Müslümanlardanım" diyenden daha güzel sözlü kim olabilir? İyilikle kötülük bir olmaz. (Sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman (bakarsın ki) seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Buna ancak sabredenler kavuşturulur.*" (Fussilet, 41/33-35)

"*(Ey Muhammed), sen hikmetle, güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.*" (Nahl, 16/125)

"*Onların dediklerine sabret.*" (Müzzemmil, 73/10)

2) Kur'ân, bütün eğitim yollarını kullanır. İnsan ruhunda bu terbiyevî yollardan herhangi birisinin ulaşamayacağı en küçük bir açık nokta bile bırakmaz. Aynı şekilde sakındırmanın da bütün derecelerini kullanır. En basit gibi görünenden, insan ruhuna en şiddetli gelen dereceye kadar bütününü kullanır.

a) Kur'ân bazen insanları Allah'ın razı olmaması ile korkutur. Bu korkutma en kolay yol gibi görünse de mümin ruhu için şiddetli gelebilir.[169] Meselâ:

"*İman edenlerin, Allah'ı ve Hak'tan ineni zikir için kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar, daha evvel kendilerine kitap verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş, kalpleri kararmış bulunanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu (dinlerinden çıkmış) fasıklardır.*" (Hadid, 57/16)

b) Kur'ân bazen de Allah'a ve Resûl'üne harp açmakla korkutur:

"Ey inananlar, Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden (henüz alınmayıp) geri kalan kısmı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız o halde Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz, ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız." (Bakara, 2/278-279)

---

[169] Kutub, M., 191.

c) Bazen de ahiret cezası ile sakındırır:

"*Ve onlar ki Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Kim bunları yaparsa günahının cezasını bulur. Kıyamet günü onun için azab kat kat yapılır ve azabın içinde hor ve hakir olarak kalır.*" (Furkan, 25/68-69)

d) Ve bazen de dünyevî bir ceza ile sakındırır:

"*Eğer topluca çıkmazsanız, (Allah) size acı bir şekilde azab eder ve yerinize sizden başka bir topluluk getirir.*" (Tevbe, 9/39)

"*Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir; ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, size acı bir şekilde azab eder.*" (Fetih, 48/16)

"*Eğer dönerlerse Allah onlara dünyada da, ahirette de acı bir biçimde azab edecektir. Yeryüzünde onların ne velisi, ne de yardımcısı yoktur.*" (Tevbe, 9/74)

"*Onların ne malları, ne de evlatları seni imrendirmesin. Allah bu mal ve evlatlarla onlara dünya hayatında azab etmeyi ve kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor.*" (Tevbe, 9/55)

Görüldüğü gibi değişik derecelerdeki insanlar için yine çeşitlilik arz eden sakındırma cümleleri var. İnsanlardan kimisi var ki, ona çok uzak bir işaret bile kâfi gelir, kalbi titrer, vicdanı ürperir. Böylece daha önceki yanlışlığını düzeltir. Kimisi de çok açık bir öfke olmaksızın yaptığı yanlışlıktan dönmez. Bir kısmına da acele gelecek bir azap tehdidi yetişir. Bir kısmının da bu dünyada cezayı bedenleri üzerinde hissetmeleri gerekir ki bir daha aynı günahı irtikâp etmesinler. Zaniye ve hırsızlara verilmesi gerekli cezalarda[170] olduğu gibi.

Teşvik konusunda ise Kur'ân, inananlara hem dünya hayatında hem de ahirette mükâfat vaat eder:

---

[170] Bkz. Nur, 24/2; Maide, 5/38.

"*Takva sahipleri için de kurtuluş vardır: Bahçeler, bağlar, Göğüsleri tomurcuklanmış yaşıt kızlar, Dolu dolu kadehler, Orada ne boş söz, ne de yalan işitirler; Rabbinden bir karşılık, yeterli bir bağış olarak.*" (Nebe, 78/31-36)

"*İyiler elbette nimet içindedirler. Koltuklar üzerinde oturup bakarlar. Yüzlerinde nimetin sevinç ve parıltısını sezersin. Onlara, mühürlü, halis bir şaraptan içirilir ki sonu misktir (içildikten sonra misk gibi kokar). İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar.*" (Mutaffifin, 83/22-26)

"*Allah da onları o günün şerrinden korumuştur ve onlara bir parlaklık ve sevinç vermiştir. Sabrettiklerinden dolayı onları Cennet ve ipekle mükâfatlandırmıştır! Orada koltuklara dayanırlar. Ne (yakıcı) güneş görürler orada, ne de dondurucu soğuk. Cennetin gölgeleri üzerlerine yaklaşmış, meyveleri de aşağı eğdirildikçe eğdirilmiştir. Yanlarında gümüşten kaplar, billur kupalar dolaştırılır. Gümüşten kadehler ki onları türlü ölçü ve biçimlere koymuşlardır. Onlara orada, karışımı zencefil olan kadehten içirilir. Bu, orada bir çeşmedir ki, adına "Selsebîl" denir. Çevrelerinde de ölümsüz gençler dolaşır ki, onları görsen saçılmış inci sanırsın. Nereye baksan, bir nîmet ve büyük bir mülk görürsün. Üstlerinde yeşil ipekten ince ve kalın giysiler var. Gümüşten bilezikler takınmışlardır. Rableri onlara tertemiz bir içki içirmiştir. (Onlara şöyle denmiştir): "Bu, sizin mükâfatınızdır. Çalışmanıza karşılık verilmiştir!.*" (İnsan, 76/11-22)

Yukarıdaki ve benzeri âyet-i kerîmeler uhrevî mükâfatı vaat ederken şu tür âyetler de dünyevî yardımı vaat etmektedir:

"*Muhakkak ki biz, elçilerimize ve inananlara dünya hayatında yardım ederiz.*" (Ğafir, 40/51)

"*Kim Allah'ın dünyada ve ahirette ona yardım etmeyeceğini sanıyorsa öfkesini gidermek için her çareye başvursun.*" (Hac, 22/15)

Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) de teşvik ve sakındırma konusundaki şu sözlerini bir örnek teşkil etmesi açısından aşağıya alıyoruz:

"Üç sınıf insan için iki mükâfat vardır:

1. Ehl-i Kitaptan olup peygamberine iman eden kimse, Muhammed'e erişir, ona da iman eder ona da tabi olup tasdik ederse, işte bu kimseye iki mükâfat vardır.

2. Başkasının mülkü olan bir köle hem Allah'ın hakkını, hem de efendisinin hakkını öderse, ona da iki mükâfat vardır.

3. Cariyesi olan bir kimse o cariyeyi besler, gıdasına iyi bakar: Sonra onu eğitir ve terbiyesini iyi becerir de sonra azad ederek kendisi ile evlenirse, ona da iki mükâfat vardır."[171]

Bir başka üç tip insan hakkında da sakındırmayı amaçlayan şu açıklamayı görüyoruz: "Üç kişi vardır ki, kıyamet gününde Allah onlarla konuşmayacak, onları tezkiye de etmeyecektir. Hem onlar için acıklı bir azap vardır." Bunların kim olduğu Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) sorulduğunda şu cevabı verir:

"1. Kibrinden dolayı elbisesini yerde sürükleyen,

2. Verdiğini başa kakan,

3. Ticaret malı için yalan yere yemin ederek fiat yükselten."[172]

Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) arkadaşlarını her vesileyle iyi davranışlara özendirdiğini, kötü huylardan da uzaklaştırdığını müşahede etmekteyiz. Ancak bunu yaparken son derece ölçülü olduğu da görülmektedir. Bu ölçüler Kur'ân-ı Kerîm'den alınmış olup bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'ân-ı Kerîm'deki terğib (teşvik) ve terhib (sakındır-

---

171 Buhârî, *İlim*, 31; Müslim, *İman*, 241; Ebû Davud, *Nikâh*, 5.
172 Buhârî, *Ahkâm*, 47; Müslim, *İman*, 171.

ma) ikna esasına dayanır. Çoğunlukla da direkt ya da endirekt olarak Allah'a ve ahirete imanı konu alır. Hitap ise müminleredir. Bu da gösteriyor ki terğib ve terhib, tebliğ vasıtası değil, eğitim vasıtasıdır.

2. Terğibde açık bir üslupla, herkesin anlayacağı ölçüde cennet nimetlerinin tasviri, terhibde de aynı şekilde cehennem azabının tasviri yer almaktadır.

3. Terğib ve terhib, hem duyguları, hem de vicdanı etkiler. Bu da İslâm eğitiminin hedeflerindendir.[173]

Sonuç olarak diyebiliriz ki bütün eğitimciler, bu metodu nazar-ı itibara alarak; öğrencilerinin zihnî ve kalbî melekelerinin daha iyi bir hale gelmesi için uğraş verebilir, onları ne aşırı korkutarak ve ne de aşırı güven hissi vererek yanlışlığa düşmelerini önleyebilirler.

---

[173] Özbek, 284.

SONUÇ

Eğitim, ferdin doğuştan getirdiği kabiliyetleri geliştirmede yardımcı bir unsur olarak görülür. Bu nedenle, dünyaya aciz ve bilgisiz olarak gelen insanoğlunun doğuştan gelen kabiliyetlerinin gittikçe mükemmel bir hale gelmesi ancak eğitim ve çevre ile mümkündür.

Bizatihî zor olan eğitim, bazen yanlış metotlar ve uygulamalarla daha da zor bir hale gelebilmektedir. Çünkü insanların, eğitilebilen varlıklar olarak çoğu zaman farklılıklar arz etmesi, eğitim seviyelerine göre terbiyelerinin güç ya da kolay oluşu, konuyu daha da girift bir hale getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ana hatlarıyla çeşitli terbiye usulleri gösterilmiştir? Karakter, daha çok kalbî bir anlam taşıdığından, amacı iman esaslarını yerleştirmekle birlikte, öncelikle kalbin eğitimi olan Kur'ân, bu öğretisiyle insan karakterinde de bir denge oluşturmaktadır denilebilir. Çünkü Kur'ân; her yaş ve eğitim seviyesindeki insana hitap edebilme özelliğine sahiptir. Bu özelliğinden dolayı da güçlü bir karakter yapısına sahip, her iki aşırı uçtan uzakta, denge sahibi bir toplum oluşturma konusunda Kur'ân oldukça başarılıdır.

Eğitimin başarıya ulaşması ayrıca uygun bir ilk örneğin sunulmasıyla da doğru orantılıdır. Kur'ân ise bu ilk örneği bütün hayatî unsurlarını çizerek sunmuş, insanlık yüce bir örneği Kur'ân'la yakalayabilmiştir.

Bilindiği gibi, insan bedeninin eğitilmesi ya da ona arız olan hastalıklar konusunda mutlaka egzersize ve doktora ihtiyaç duyar. İşte, bu her şeyden, elemden, üzüntüden, stres, sevinç ve heyecanlardan etkilenen ve nazik bir organ olan insan kalbi ile buna bağlı olarak zihnin rahatlaması ve denge göstermesi ise ancak Kur'ân-ı Kerîm'in mücadelesi, müdahalesi ile olmaktadır.

Biz burada insanın madde ve manadan müteşekkil bir varlık olduğunu ispat etmeye uğraşmıyoruz. Bu, akl-ı selim sahiplerince zaten bilinen bir gerçektir. Biz ancak, Kur'ân-ı Kerîm'in, insanlarda rastlanabilecek yanlış ve bozuk karakter yapısını nasıl ve hangi usullerle eğiterek, hangi nicelikte örnek bir insan modeli koymaya çalıştığını izah ve ispat edebilme gayreti içerisindeyiz.

Araştırmamızda vardığımız sonuç şudur. Kur'ân, bir madde ve mana eğitimcisidir. Dolayısıyla, tezimizde işlemeye çalıştığımız âyet-i kerîmeler ve metotlar, belki de farkına varamadığımız binlerce âyet-i kerîme silsileleri ve metotları ile Kur'ân-ı Kerîm, baştan sona kadar insanı, yani onun maddî ve manevî karakter yapısını eğitmeyi hedeflemektedir. Çünkü bu mesaj sadece ve sadece insana hastır. Allah, tabir caizse Kur'ân vasıtasıyla insanlarla konuşmaktadır. Zaten Kur'ân âyet-i kerîmelerini her ele alışımızda, insan unsurunu daima ön plana alarak konuya girme durumundayız.

Ayrıca çalışmamızın başlangıcında uzun müddet bizi tereddüde sevk eden âyet-i kerîmelerdeki "insan" kelimesinin sadece müminleri mi yoksa bütün insanlığı mı kastettiği konusunda da vardığımız sonuç-bazı yorumcular aksi tezi savunmuş olsalar bile- bütün insanlığı kastettiğidir.

Bize göre Kur'ân, araştırmamızın başından itibaren naklettiğimiz hususlar ışığında, saygıdeğer insan karakteri meydana getirmeyi çabalamakta ve metotlarını da bu konu üzerine bina etmektedir. Bu tespitlerimiz günümüz bilim dünyasına az da olsa bir ışık tutarsa kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

BİBLİYOGRAFYA

ANA KAYNAKLAR:

el-Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed İbn İsmail, *Sahîh-i Buhârî*, I-VIII, Kahire, 1958.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysabûrî, *Sahîh-i Müslim*, I-III, Kahire, 1955.

Ebû Davud Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Davud*, I-IV Dâru İhyâi's-Sünnetü'n-Nebevî, Beyrut.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed İbn İsa b. Sevre, *Sûnenü't-Tirmizî*,-V, Çağrı Yay. İst. 1981.

İbn Mace, Ebû Abdillah Muhammed Abdullah İbn Müslim İbn Kuteybe, *Sünenü İbn Mace*, I-II, Çağrı Yay., İst. 1981.

Darımî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdirrahman, *Sûnenü'd-Darımî*, İst. 1981.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed İbn Hanbel*, I-VI, Çağrı Yay., İst. 1981.

en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Çağrı Yay., İst. 1981.

Buhârî Muhtasarı, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I-XII, Başbakanlık Basımevi, Ank. 1978.

DİĞER KAYNAKLAR:

Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İst., 1984.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, I-VIII, Gelişim Yayınları, İst.

Devellioğlu, Ferit, *Türkçe Sözlük*, İst., 1975.

Gölcük, Şerâfettin, *Kur'ân-ı Kerîm'de İnsanın Değeri*, İst., 1983.

Grolier Universal Encyclopedia, New York, 1971.

Guy, Palmade, *Karakter Bilgisi* (Çev. Afif Ergunalp), Anıl Yayınevi, İst.

Hazin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-Te'vil fî Meâni't-Tenzil I-VI*, Matbaa-i Âmire.

İbn Faris, *Mekâyisu'l-Lüğa*, I-V, Beyrut.

İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviye I-IV*, Thk: Mustafa es-Sekha ve Diğerleri, Mısır,1955.

İbn Teymiyye, *Emr-i bi'l-Mar'uf Nehy-i ani'l-Münker*, (Terc. Cemaleddin Sancar), İst. 1987.

İsmail b. Kesir, *Muhtasaru Tefsir-i İbn Kesir*, I-III, (İhtisar: M. Ali es-Sabunî), Beyrut.

Kâdi Beyzavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, I-VI, Mısır, 1955.

Kerschensteiner, G., *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, (Terc: H. Fikret Kanad).

Kurtkan, Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İst., 1974.

el-Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, 1967.

Kutub, Muhammed, *Menhecu't-Terbiyeti'l-İslâmî*, Mısır, 1980.

Kutub, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, I-XVI, Terc. İst.

Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefî Antropoloji*, İstanbul, 1971.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, I-VII, İnsan Yayınları, İst. 1988.

Meydan Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, I-XVII, İst.

el-Muhasibî, Ebû Abdillah el-Haris, *Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut.

Nesefî, Abdullah b. Muhammed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, I-VI, Matbaa-i Âmire.

Oğuzkan, A. Ferhan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1981.

Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Selam Yayınevi, Konya 1988.

Özen, Mustafa Nihat, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İst.

Razî, Fahruddin, *Tesiru'l-Kebir*, I-XXX, Mısır.

Tavukçuoğlu, Mustafa, *Lokman Sûresi Işığında İnsanın Eğitimi* (Basılmamış Doktora Semineri)- Konya, 1989.

Türkçe Sözlük, T.D.K. Yayınları, İst.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, İst.

ez-Zerkânî, Muhammed Abdü'l-Azim, *Menahilü'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru İhyâi'l-Kütübi'-Arabî, I-II, Mısır.